

GESCHIEDENIS VAN LUIKSGESTEL

een manuscript van

Peter Norbertus Panken

**Ingeleid en bezorgd door
Johan en Paul Biemans**

Inhoud

Met Panken terug naar Luiksgestel ..... a-d

I

Grenzen. Oppervlakte. Grondgesteldheid. Gehuchten. Naamsafleiding van het dorp. Onderhoorigheid in vroegeren tijd 1

II

Middelen van bestaan. Teuten. Graanmolens. De Zoe 6

III

Acten betrekkelijk de heiden en vroenten. Wijers. Vennen. Bijzondere benamingen 11

IV

Tienden 15

V

Brouwerijen 16

VI

Eerste of vroegste bewoners. Bekeering tot het Christendom. Godsdiensttoestand in latere tijden 17

VII

Parochie. Kerkpatroons. Kerk. Kerkhof. Toren. Luidklokken. Kapellen. Bijzonderheden der Heikerk, pastorie, omtrek en dergelijke onder Gestel 24

VIII

Pastoorswoningen of pastorijen 47

IX

Pastors 48

X

Rectors. Beneficianten. Kapelanen 52

XI

Geestelijken alhier geboren. Voornaam en oude personen 55

XII

Kerkelijke en godsdienstige gebruiken 57

XIII

Raadhuis. School. Onderwijzerswoning. Gemeentezegel. Archief 59

XIV

Kazerneering der Marechaussée. Brandspuiten. Branden 61

XV	
Eenige dorpsambtenaren uit vroegeren tijd	63
XVI	
Openbare wegen. Kunstweg. Beken en waterleidingen	64
XVII	
Verscheidenheden, oud- en zeldzaamheden. Heidensche begraafplaats. Opschriften. Merkwaardige huizen. Andere gebeurtenissen	65

Met Panken terug naar Luiksgestel

Ruim honderd jaar nadat de **Geschiedenis van Luiksgestel** door P.N. Panken in druk verscheen (1902) is het nog steeds de moeite waard om deze geschiedschrijving nog eens uit de vergetelheid tevoorschijn te halen. Met de beperkte middelen van afstand, bereikbaarheid en toegankelijkheid van archieven en niet in de laatste plaats ook de inzichten van zijn tijd heeft de meester toch aardig wat historie te boek gesteld die de lezer van vandaag nog zal interesseren.

Panken zelf schrijft hierover:

Mijne uitvoerige Beschrijving van Bergeik¹ gunstig beoordeeld, door ons Genootschap uitgegeven vond vele lofredenaars evenals de afzonderlijke Geschiedenis van Luiksgestel door mij nauwkeurig behandeld, die zich volkomen op die van Bergeik aansluit en waarvan een honderdtal exemplaren bij Timmermans te Roermonde zijn gedrukt en bij mij à 50 cents per stuk te verkrijgen. Van beide beschrijvingen heb ik er vele aan Genootschappen en vrienden vereerd.²

Het door Panken hier genoemde boekje, eveneens in 1902 van de pers geroeld, heeft het formaat 24 x 15,5 cm., telt 56 pagina's, waarvan 53 bedrukt, geen illustraties, kleur omslag grasgroen.

Omdat een deel van zijn *dagboek* of 'eigen levensbeschrijving' verloren is geraakt en enkel in het *compendium* (samenvatting van het dagboek) bovenstaande notitie terug gevonden werd, kennen we geen bijzonderheden over de manier waarop deze gedrukte versie tot stand kwam. Wel lezen we op het omslagje na vermelding van de titel en de naam van Panken: Oud-Hoofdonderwijzer, Correspondeerend lid van het Provinciaal Noordbrabantsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en verder: ***en van het Provinciaal Genootschap voor Geschiedkundige Wetenschappen, Taal en Kunst "Limburg"***.

Dit is de eerste en enige keer dat we vernemen dat Panken lid was van het Limburgs Genootschap. Waarschijnlijk is hij dat geworden via zijn relaties met het Noord-Brabants genootschap en wellicht ook enkel voor deze gelegenheid. Zo maakte hij zijn entree bij Snelpersdrukkerij Henri Timmermans in Roermond.

---

¹ Uitgave Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, Nieuwe Reeks No. 9, 's-Hertogenbosch, juni 1902.

² Compendium Dagboek 1902 p. 1459.

GESCHIEDENIS
VAN
LUIKSGESTEL

DOOR
P. N. PANKEN,
OUD-HOOFDONDERWIJZER,
CORRESPONDEEREND LID VAN HET PROVINCIAAL NOORDBRABANTSCH
GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,
EN VAN HET PROVINCIAAL GENOOTSCHAP VOOR
GESCHIEDKUNDIGE WETENSCHAPPEN, TAAL EN KUNST „LIMBURG.”

Roermond
Snelpersdrukkerij Henri Timmermans.
1902.

Titelblad van de gedrukte uitgave

Behalve de gedrukte uitgave is een deel van het manuscript bewaard gebleven. Het is het tweede cahier, folioformaat, met de hoofdstukken X tot en met XVII ofwel de bladzijden 48 tot en met 115. Op de kaft van het cahier vermeldt Panken: “*verkort te Roermonde*”. Panken bedoelt daarmee niet dat het manuscript is ingekort maar wel de gedrukte inhoud van genoemde hoofdstukken.

Het gedeeltelijk bewaarde manuscript liet ik in 1974 overtypen door een medewerker van het toenmalig - in het verlaten klooster van de paters Assumptionisten te Bergeijk gevestigde - Administratief Centrum. Op 28 oktober van dat jaar, nu al weer 32 jaar geleden, heb ik het typoscript woord voor woord vergeleken met het handschrift en waarnodig gecorrigeerd.

Dat stelt ons nu in de gelegenheid de originele tekst van de bewaarde hoofdstukken te vergelijken met wat in 1902 in druk verscheen. Wat opvalt, is in de eerste plaats dat er aardig wat gedokterd werd aan de spelling. Voor degene die vertrouwd is met het taalgebruik van Panken was dat al duidelijk bij het lezen van het boekje. Nu is de spelling op zich niet meer dan een bijkomstigheid. Maar jammer is vervolgens – wat de meester al op de omslag schreef – dat zijn handschrift werd ingekort.

Wie daarin de hand heeft gehad, in Roermond of misschien in Den Bosch, we weten het niet. Wat we moeten vaststellen is dat een aantal bijzonderheden, dat voor kenners van Luiksgestel en omgeving interessant is en blijft, voor buitenstaanders abracadabra kan zijn. Daarom heb ik niet geaarzeld om in de hoofdstukken 10 t/m 17 de weggelaten krenten toch weer aan de pap toe te voegen. Want fijnproevers smullen dan met terugwerkende kracht toch wel van de geschiedenis zoals ze door Panken aan ons werd toevertrouwd.

Redactioneel gezien heb ik wel een aantal passages van plaats veranderd of aangepast. Ook in de hoofdstukken I tot en met IX, waar de Roermondse drukker of iemand anders het handschrift van Panken niet goed gelezen en/of weergegeven heeft. Men moet het handschrift van de meester kennen om te weten wanneer hij bijvoorbeeld een hoofdletter T of F schreef.

Ook heb ik de vrijheid genomen om allerlei afkortingen aan te vullen, soms tussen [ ], omdat we een eeuw na Panken sommige zaken niet meer zullen begrijpen. Daarmee heb ik de auteur echter geen geweld aangedaan. Integendeel, heb zijn eigen woorden en spelling zoveel mogelijk gerespecteerd.

En... om de platte tekst, vergeleken met het drukwerk van 1902, niet alleen wat overzichtelijker en op meer eigentijdse manier vorm te geven heb ik een aantal illustraties toegevoegd. Enkele dateren uit het begin van de 20ste eeuw, foto's die in de mobilisatietijd 1914 – 1918 werden gemaakt. Andere schoot ik met digitaal camerageschut in de herfst van 2006.

Dat had Panken allemaal zelf eens moeten kunnen meemaken. Dan hadden we het eerste exemplaar van onze opgefriste uitgave *Geschiedenis van Luiksgestel* tijdens een feestelijke bijeenkomst van Stichting Vriendenkring Eicha aan de meester zelf aangeboden. Die eer hadden we hem, als dank voor zijn werk, graag gegund en de meester zou er feestelijk mee verguld zijn.

Met hartelijk dank aan Marleen van der Wallen, vrijwilliger bij de Stichting Eicha, die het typoscript nauwgezet omtoverde met het mirakel van digitale tekstverwerking.

Bergeijk, november 2006

Johan Biemans

I. Grenzen. Oppervlakte. Grondgesteldheid. Gehuchten. Naamsafleiding van het dorp. Onderhoorigheid in vroegeren tijd.

Luiksgestel ligt vier uren Zuid-Zuid van Eindhoven, 1 uur Oost van de dorpskom van Bergeik, twee uren Zuid van Eersel, een uur Noord van Lommel en ½ uur van de Belgische Limburgsche grens.

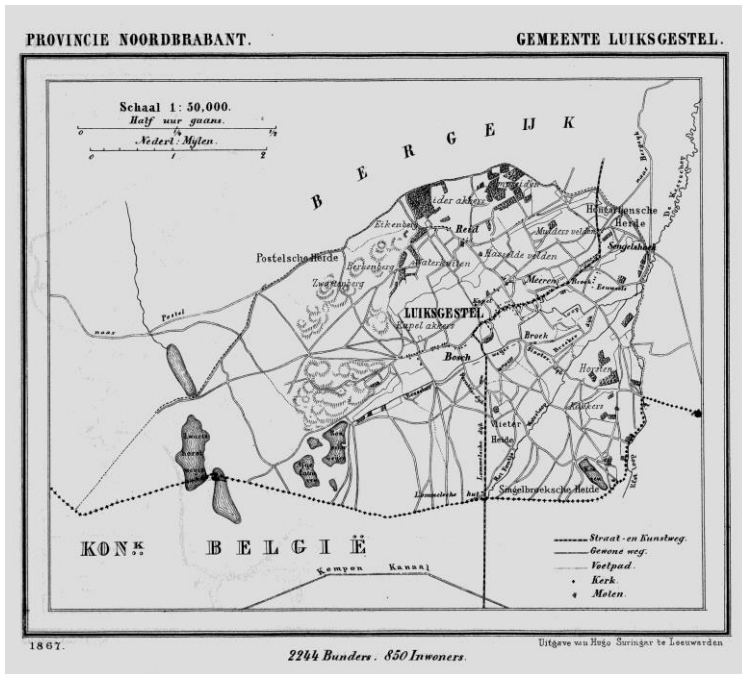
Op vele plaatsen der gemeente is de grond zwaarder dan in de meeste dorpen van deze landstreek. In andere oorden des dorps, vooral aan de oostzijde, is de aarde lichter. Men vindt in de heide vele heuvelen en kleine heuvelruggen. Veen of moer ontwaart men ter lengte van ongeveer ½ uur en ter breedte van 5 à 8 minuten gaans, waarin men soms boomen van mogelijk voorwereldlijken oorsprong aantreft. Vele dezer, grootendeels van takken en schors ontbloot, zijn gedeeltelijk verbrand of verteerd. Overblijfselen van struikgewas, hazelaars enz. worden eveneens hierin gevonden. De streek, waar men ze het meest ontmoet, heet “de Gelukten”, nabij de Groenstraat. Ook in de Mosikken zijn meermalen dergelijke boomen van verschillende afmeting en dikte uitgegraven. Deze plaats, thans weiland, bevindt zich tegenover het oosterdeel van 't Cingelsbroek.

De gemeente bevat, behalve het eigenlijke dorp doorgaans de Straat geheeten, de gehuchten Reijdt of Rijt, waarvan een deel de Nederrijt genoemd wordt, het Cengels of Cingelsbroek, Venakker en Boscheerd. Alle deze namen zijn, naar de ligging der landen gemakkelijk te verklaren. Twijfelachtiger schijnt die van het tweede gedeelte van het dorp.

Men kan het woord Gestel afleiden van *geest*, wat oudtijds eene zandige strook lands beteekende, en *loo* voor bosch aanzien. Oorspronkelijk heette Gestel dan *Geestelo*. Volgens sommigen beduidt *geest* eene laagte; volgens anderen droog onvruchtbaar land, van welke gesteldheid ook. Eenige geleerden zoeken de beteekenis in dor- of heideland, sommigen in hoogen, heuveligen zandgrond, terwijl nog anderen daardoor lagen, niet zeer vruchtbaren grond, die aan rivier- kwel- of hemelwater blootgesteld is, willen verstaan, in welke *geest*-landen de oudste inwoners de hoogste plaatsen kozen, van waar hunne buurt, hun dorp of gehucht *Lo in de geest* of *Geestelo* genoemd is geworden.

Er liggen op onderscheidene plaatsen weilanden, welke nog den naam van *geest* dragen, en veelal aan eene beek grenzen of aan kwel- of ander water blootgesteld zijn. Enkele schrijvers meenen, dat *geest* en *lo* hetzelfde is. Anderen houden *Gestel* en *Geestel* voor het latijnsche *castellum*. In dit geval klimt de naam tot het Romeinsche tijdvak op. Doch indien de bewering waarheid behelst, dat *Gestel* of Gastel ook bijbuurt of nieuwe buurt beteekent; dan is de afleiding hiervan wel de eenvoudigste.¹

Kaartje van Luiksgestel uit de

Gemeente Atlas van de Provincie NOORDBRABANT 1865

J.

Kuyper

¹ Zie o.a. Bijdragen door Nijhoff, 1856, en Johan Winkler in de Navorscher XLV, 719.

De oo achter plaatsnamen is dikwijls afgesleten als bijv. in Sterksel, Steensel, Knechsel, Reusel, enz. Zoo ook *Gestel* in plaats van *Gesteloo*. De drie Noord-Brabantsche dorpen die *Gestel* heeten, worden van elkaar onderscheiden, als St. Michiels-Gestel, omdat de hoofdkerk aldaar aan St. Michiel is gewijd; Moergestel, omdat deze zandgrond (geest) rondom in moer (veengrond) gelegen is; en Luiksgestel, omdat het dorp oudtijds aan het Bisdom Luik, en niet den Hertog van Brabant toebehoorde. In de oudste bekende tijden vindt men doorgaans het dorp als Gestel bij Eijck (dat is Bergeik) aangeduid. Later veelal als Loicx of Luycksgestel, totdat Luiksgestel bepaald aangenomen werd. Dit over de naam.

In 1619 is over de grenzen der gemeene gronden of heide van Bergeik, Luiksgestel en Westerhoven, tusschen de regeeringen en de gewone ingezetenen van die dorpen, onder bekrachtiging van den Raad van Brabant te Brussel van 3 October 1619 en van den Prins-Bisschop van Luik van 25 November deszelfden jaars, eene overeenkomst getroffen.

Luiksgestel, tusschen Bergeik en Lommel, is het uiterste dorp der provincie Noord-Brabant of der Meierij van 's-Hertogenbosch, in het Kwartier van Kempenland, waardoor het geheel ingesloten ligt; slechts aan een kant paalt de heide van Lommel aan die van Bergeik. Op de in 1749 door den landmeter H. Verhees vervaardigde, nauwkeurige kaart is zulks aangewezen. Om deze vreemdsoortige en zeer onregelmatige ligging is, bij tractaat van 11 November 1807 te Fontainebleau gesloten, het dorp Luiksgestel door keizer Napoleon I aan zijn broeder, den koning van Holland, tegen de veel grootere gemeente Lommel afgestaan.

Oudtijds behoorde Luiksgestel tot het Prinsdom, bisdom van Luik, wat de naam zelf te kennen geeft.² Dit Prinsdom is bij den inval der Franschen op het laatst der XVIII eeuw vernietigd.

Zoolang Luiksgestel aan Luik onderhoorig is geweest, betaalde het geene noemenswaardige belastingen. Het is opmerkelijk dat, niettegenstaande de naburige en vastbijgelegen Meierijsche dorpen

---

² Schutjes. Deel. 1, 2 en IV. 754.

zware lasten droegen, geen vruchtbaarder gronden bebouwden en in geen voordeeliger plaatselijke gesteldheid zich bevonden dan Luiksgestel, dit zich echter niet in grooter rijkdom en welvaart verheugde. Dit strekke ter bevestiging van hetgeen meer is opgemerkt, dat vrijdom van belastingen, hoe vreemd het ook schijnt, geen grooter rijkdom en welvaart geeft; daar veelal de ijver voor de welvaart daardoor verflauwt.³

Luiksgestel heeft lang deel uitgemaakt, eerst van de Spaansche, daarna van de Oostenrijksche Nederlanden, welke in 1793 door de Franschen veroverd geworden zijnde, ook dit dorp aan Frankrijk brachten. Het werd bij de Revolutie van 1813 weder bij de provincie Limburg gevoegd; maar is later, ook weder door ruiling tegen Lommel, aan Noord-Brabant gekomen. In dit jaar is het bij de provincie Antwerpen gevoegd, en in 1818 weder met Noord-Brabant vereenigd.

Het graafschap Looz, ook Losz, Loon, Loon enz. genoemd, grensde aan den kant van het grondgebied, boven het Boxven aan Luiksgestel. De Hoogmogende Staten der Vereenigde Nederlanden beweerden ten onrechte dat het dorp tot de Meierij zou behooren. Bij een geschil over de heide tusschen Lommel en Luiksgestel, verklaarden de regeerders en inwoners van Gestel o.a. "Dat zij Luiksche grond waren en nog lang na dien tijd zijn geweest, bewijst, dat Lommel, Bergeik en Eersel hier in 1650 kerken hebben gebouwd⁴, welke zij op hun eigen Meierijschen grond niet mochten hebben en wel Lommel op den Aard of heide in kwestie: alzoo kan Gestel nimmer tot de Meierij hebben behoord." Men vindt deze deugdelijke verklaring onder de Losse Stukken ten raadhuize. Er is nochtans in het jaartal bij abuis, eene 7 in plaats van eene 6 geschreven.

Gerardus de la Marck, graaf van Looz, bisschop van Luik, komt in het gemeentearchief te Gestel voor in het bezit der jurisdictie. In een onderzoek verklaarden 7 September 1722 C. de Rodier, pastoor te Overpelt, P.G. Aalmans, priester, en M. Rombauts, kapelaan te

---

³ Ackersdijk, Korte Beschrijving van Lommel, 1808.

⁴ Zie over Noodkerken Hoofdstuk VII.

Luiksgestel, dat het dorp in het diocees van Luik van alle kanten in de buurt der heritieken (casu quo Gereformeerden) gelegen is.

Van oudsher zijn door de dorpsregenten der grensgemeenten, de grenspalen, telkens na verloop van eenige jaren onderzocht en zoo noodig vernieuwd.

Bij het nagaan der limietpalen 7 juli 1761, door al de regenten van Bergeik en Luiksgestel, hebben zij palen opgeworpen of verbeterd nl.: 1^e bij het Wonversven, liggende in 't heike de Geblekten; 2^e achter de Meulenbeemden, ook dien tegenover de heikerk (kort na 1779 weggebroken). Van dáár liep de buitenste gracht van af dien paal neven de heide naar den beemd "de Kievit", het laatste veld. Zij plaatsden palen in 't heike, genaamd "de Heithoeven", den Middelweg, nu geheeten "de Hoolstraat", tusschen de akkers en heivelden, de Weynedriesen genaamd en een paal bij C. Schooneshoek op 't eind der Hoolstraat.

II. Middelen van bestaan. Teuten. Graanmolens. De Zoe.

De meeste inwoners vinden hun bestaan in den landbouw. Van zeer oude tijden tot in onze dagen trof men echter alhier twee Vereenigen aan, Compagnieën geheeten, onder de mannelijke ingezetenen, waarvan de eene compagnie handel dreef in 's menschen haardos, welk artikel zij in verschillende landen van Europa, bepaaldelijk in Duitschland, gingen opkopen, en in andere landen verkoopen en verruilen. De andere Compagnie handelde in koperwaren, voornamelijk in Duitsland en Denemarken, in welk laatste Rijk zij tot het jaar 1875 daartoe uitsluitend bevoorrecht of geprivilegieerd zijn geweest.

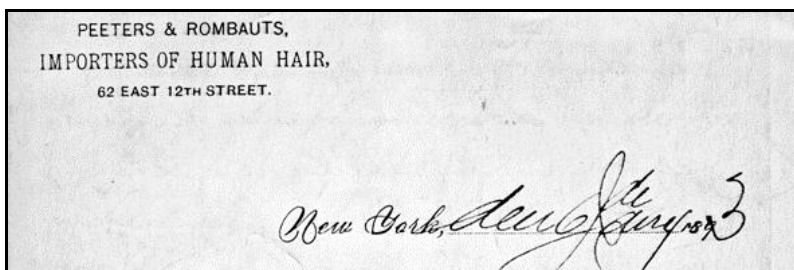

De koperteut leeft voort in brons

Ook in Bergeik en Lommel waren gedurende denzelfden tijd een aanzienlijk aantal dergelijke handelaars, meer bekend onder den naam van *Teuten*. Ook in andere dorpen dezer streek woonden er, doch het zielental der plaatsen in aanmerking genomen, op verre na

niet zoo veel als in Luiksgestel, waar talrijke groote huizen, in verschillende eeuwen door *Teuten* gebouwd zijn.

Wanneer zij in 't bezit van een welvoorzienen buidel waren, gingen zij doorgaans hun overigen levenstijd in hunne geboorteplaats slijten. Deze vennootschappen gaven te allen tijde aan velen belangrijke winsten, en een aantal goeode ingezetenen van Luiksgestel hadden aan den handel hunne opkomst en welvarendheid te danken.⁵ Thans (1902) drijven nog 4 lieden uit Luiksgestel in Duitschland en twee in Amerika handel in menschenhaar.

Briefhoofd van Luyksgestelse haarteuten Peeters & Rombouts New York - 1893

Op het grondgebied van Luiksgestel aan de grens van Bergeik, op geringen afstand ter rechterzijde van den weg van de laatstgenoemde gemeente naar de eerste, nabij Treurenburg en Weebosch stond, volgens eene mondelinge overlevering, de eerste graan-windmolen, die de beide gezegde dorpen grootendeels van meel voorzag. Nog ligt in de weilanden of beemden aldaar, een “*molenberg*”, zooals hij genoemd wordt; deze is thans met houtgewas beplant. De beemden in dien omtrek dragen nog den naam van “*molenvelden*”. Op het genoemde bergje zou deze molen eenmaal bestaan hebben.

Voor 1200 zal er wel geen molen aanwezig geweest zijn, omdat eerst in die eeuw de windgraanmolens zijn uitgevonden. Tot dit tijdvak moesten alzoo de hand- en watermolens in de bestaande behoefte van

---

⁵ Van der Aa VII blz. 1493. Men zie eene breedvoerige verhandeling over Teuten in mijne *Beschrijving van Bergeik*, die thans door 't Provinciaal Genootschap te 's-Bosch is gedrukt. 1902.

meel voorzien. Van watermolens in dit dorp is nergens sprake, en deze zullen hier wellicht ook nimmer geweest zijn, dewijl er niet genoegzaam stroom gevonden wordt.

Ruim derdehalve eeuw geleden werd te Luiksgestel, door de abdijs Postel, een buitengemeen sterke en groote standaardmolen getimmerd. De balken waren alle van soliede zware eikenboomen.⁶ Nadat deze kolossale graanmolen door de Landsregeering was aangeslagen, kwam hij door verkoop in particuliere handen. Er was een tijd, dat hij door een aantal ingezetenen van Luiksgestel te samen bezeten was.

Tussen kerktoeren en grote kapel trotseert “De Grenswachter” weer en wind

Weinige jaren geleden is hij door den heer Van Gorp aangekocht. Tijdens diens bezit is de molen, op Zondagavond van 14 April 1889

---

⁶ De gebouwen, door voormalige kloosters, abdijen enz. daargesteld, kenmerkten zich door soliditeit en bouwtrant.

geheel afgebrand. Hij had vier jaren bevorens eene aanzienlijke verbetering ondergaan en was voor *f* 3700 verzekerd.

Hij stond niet ver van de parochiekerk, ter rechterzijde aan den openbaren weg, in de richting van de kapel en het Boschëind. Toen men den brand gewaar werd, luidde 's nachts ten half twee de brandklok, ten 2 ure vielen reeds twee brandende wicken en het gansche bovengedeelte met dof gedreun en hevigen vuurgloed naar beneden.

De in 1829 gebouwde school, thans onderwijzerswoning, in de onmiddellijke nabijheid gelegen, de tegenwoordige school en andere gebouwen werden als het ware onder een regen van vonken en brandende voorwerpen bedolven, nochtans bleven allen behouden. Een steenen molen kwam in de plaats. De tegenwoordige bezitter is de heer Van Grootel.

Een andere graanwindmolen is in 1839 op het gehucht de Rijt gebouwd, welke nog bestaat.

In de Akkervelden, ongeveer 10 minuten van de groote Kapel, bevindt zich een diepe sloot of gracht met een loop of beekje "*het Rijtje*" genoemd, waarnaar vermoedelijk het gehucht Rijt de benaming ontleent. Het Rijtje stroomt van zijnen aanvang dorp- en westwaarts. Zoe en Soe heet een moerassige vlakte; de naam beduidt vanouds poel, moeras. Men schreef voorheen ook Soo en Zudde voor die streek.

De Zoefloop stroomt onder de Kruisboomweg door richting Keersop

III. Acten betreffende de heiden en vroenten. Wijers. Vennen. Bijzondere benamingen.

Een weiland “de Gasthuisbeemd” te Luiksgestel dat gelegen was tegen den Hoed, wellicht ook een weiland⁷ te Bergeik werd 20 Augustus 1385 met Jan van Witrije geruuld.

5 Februari 1477 is een accoord gemaakt betreffende de heide tusschen Bergeik, Wester- en Riethoven ter eener – en Luiksgestel ter andere zijde. Tusschen Bergeik en Luiksgestel werd 1 October van dat jaar eene overeenkomst wegens de gerechtigheid in die heide en hare limietscheiding getroffen. Het eindverdrag van 5 Februari 1477, nieuwe stijl 1478, is meermalen overgeschreven en naar verschillende plaatsen verspreid.

Ik bezit o.a. eene copie van het Vidimus van Albert en Isabella de dato 16 December 1615 door mij op het oud Rijks-archief in Noord-Brabant afgeschreven.

Het accoord van 5 Februari 1477 werd op den duur niet altijd getrouw nageleefd. Men trof eene nieuwe overeenkomst tusschen die van Luiksgestel, Bergeik en Westerhoven, omtrent de gemeente of heide ter verduidelijking van het oude acoord van 1477. Er bestaat een perkament met het opschrift: “Accoord of limietschijdinge tussen Bergeijck en Luycxgestel, met de approbatiën in dato 3 October 1619 van den Raade van Brussel”.

Daarbij werd ook vergund aan de grens van Gestel en Bergeik aardhoopen te verhoogen en er boompjes te planten. In de 15^e eeuw en andere oude tijden stonden ook meermalen boompjes op de limietscheidingen van de heiden of dorpseigendommen.⁸

Tot in 1477 hadden de ingezetenen van Luiksgestel, Bergeik, Westerhoven en Riethoven deze zeer uitgestrekte heide gezamenlijk gebruikt. In dit jaar werd bepaald, welk gedeelte Luiksgestel afzonderlijk en welk de drie andere dorpen mochten gebruiken. De

---

⁷ Een hoed is ook eene zekere maat.

⁸ Gemeente archief Luiksgestel – Stads- en Rijksarchief te 's Bosch.

grens dier geheele heide loopt langs Westerhoven, Riethoven, Bergeik, Eersel, Postel, Luiksgestel, Lommel en Pelt.

1614. Over het gebruik van haren aard en vroenten met Lommel bestond een langdurig geschil, hetwelk door Albert en Isabella, bij sententie van 24 December 1614 is afgedaan. Dit vonnis werd ten nadeele van Luiksgestel gewezen.

1620. Tusschen Luiksgestel, Bergeik en Westerhoven is een accoord omtrent hunne gemeenten getroffen, ter verduidelijking van het oude dato 5 Februari 1477.

1640. Bij vonnis van 24 December van dit jaar is de heide welke Luiksgestel pretendeerde, aan Lommel toegewezen.

1765. Van de wegen en velden tusschen Luiksgestel, Bergeik, Lommel enz. werd een kaart gemaakt.

1768. In eene overeenkomst van 6 Februari 1768 leest men: “Die van Luiksgestel mogen hebben ’t gebruik van de gemeente van Bergeik en van Westerhoven van hunne zijde van Schoongars⁹ af, neffens de Eerselsche hoopen, neffens het Boxven, trekkende neffens de aardhoopen, daar die schapen van weerszijden ordinair zullen drinken; vandaar door een oud weegske tot omtrent zekeren nieuwen weg neffens den Gaterput en van dien Gaterput (hier verkort) op den Beukenboom, Meulenberg, Cockaart, komende weer tot Schoongars toe”.

In 1737 had Jan Rombouts, Burgemeester, den loop of de uitwatering van een in de heide gelegen aanzienlijken wijer doen stoppen. De abdij van Postel beweerde het recht van eigendom daarvan sedert onheugelijken tijd te bezitten. Deze handeling gaf aanleiding tot een langdurig geschil. Hierover is zelfs een tamelijk uitvoerig boek of register gemaakt, waarvan o.a. een exemplaar in de pastorie te Luiksgestel bewaard wordt. Het vonnis werd ten nadeele der Religieusen van Postel gewezen. Ten raadhuize van Luiksgestel zijn hiervan mede documenten aanwezig.

Het Kruisven ligt ½ uur van het Boschëind, ¾ van de dorpskom en is tot afwatering met slooten of grachten doorsneden. Het riviertje de

---

⁹ Thans meer bekend als de “Zeven Heerlijkheden”.

Keersop neemt in dit ven haren oorsprong. Dit ven behoort aan de gemeente.

De Zwarthorstwijer ligt aan de grens van Luiksgestel en Postel. Het water is bruin of zwartachtig. Daarbij ligt een horst of heuvel. Oudtijds beteekende horst ook kreupelboschje, waaraan die streek nog doet denken. De naamsafleiding der drie woorden, waaruit de naam van dit ven is zamengesteld, is dus duidelijk.

De eigenaar dezer woeste streek wilde er groote ondernemingen van ontginning bewerkstelligen, de heer Delportance te Brussel bouwde van oud materiaal uit deze stad aangevoerd, in Augustus 1870, een woonhuis in dien wijer, dat korten tijd bestond. Hij timmerde toen ½ uur van dáár, nabij den ijzeren limietpaal tusschen Nederland en België, een uit hout en leem opgetrokken gebouw, dat voor bewoners in deze woestenij als kapel of bijkerkje zou dienen. Het staat in of bij mastbosschen; doch is nimmer voor die bestemming gebezigd.

Op den eenzaam gelegen Lammerberg in die streek onder Postel stichtte hij een gebouw voor weeshuis en klooster bestemd. De drie reeds aangekomen nonnen en acht weeskinderen keerden echter weldra naar Brussel terug. Van deze stichtingen, en ook van het gebouwde huis tot zijn verblijf, is sinds lang niets overgebleven. Derhalve zijn al zijne voorgenomen ondernemingen op niets uitgelopen.

Rietbosch, nu Riebosch geheeten, onder Luiksgestel aan de Postelsche grens is een uitgestrekt ven. Onnoodig de afleiding te verklaren. *Rie* kan echter ook *rijt*, eene *rivier* of *beek* beteekenen. In de Ambrijt, nabij de grens van Bergeik, ligt de Dooi- of Dojeput, thans gewoonlijk Doodenput gesproken.

Sommige oudheidliefhebbers kennen de afleiding niet, hoezeer ze duidelijk is. Oudtijds beteekende *dood* een kuil, kolk, diepte, moeras, slijkpoel. In mijne “Voorchristelijke Begraafplaatsen”, en ook in mijne “M[eie]r[ijsche] Sagen” is hiervan gesproken.

Weier of wijer, is een Midden-Nederlandsch woord, uit het latijnsche vivarium, waaruit ons hedendaagsch vijver. Ven beduidt veen of moeras, is eene laagte en waterplas in de heide, en niet door sloot, greppel of hoogte omringd.

IV. Tienden.

In het laatste der 16^e eeuw schonk de abdij van Tongerlo aan den Bisschop van 's-Hertogenbosch de helft van de Tiend van Gestel, uitgezonderd de aanspraak van den pastoor dezer parochie bij moderatie dienaangaande gedaan tot behoef van het voorschreven bisdom, opbrengende jaarlijks 5 mudden rogge, het voorlijf¹⁰ eener hoof, jaarlijks 15 Rijnsguldens¹¹ uitbrengend. Men leze deze overkomst o.a. in “Oudheden en Gestichten van 's Bosch 1742”.

Deze conventie en transactie had in 1590 plaats.

---

¹⁰ De som die eerst of vooraf betaald is.

¹¹ De waarde, van den Rijnsgulden kwam ongeveer met die van onzen tegenwoordigen gulden overeen.

V. Brouwerijen.

Van de twee of meerdere brouwerijen, die hier voorheen bestonden, voert een groot burgerhuis, waarin thans herberg en logement wordt uitgeoefend, nog den naam van het Pannenhuis, mogelijk naar het oude woord Panhuis wat vroeger Brouwhuis beduidde. Algemeen meent men echter, dat het den naam van het Pannenhuis verkreeg, omdat er in dien tijd nog geene andere gebouwen in het dorp dan met riet gedekt bestonden.

Zo sprak men ook van steenhuis, in onderscheiding van houten huizen, destijds in gebruik. Geslachtsnamen als van Panhuis, en van den Steenhuijs (van Steenhuizen en van Steenis houden de herinnering hiervan nog levendig.

Een met pannen gedekt huis heette te Antwerpen in 1301 iets buitengewoons. Eerst in 1391 kwamen er naar aanleiding van stedelijke reglementen, de pannen daken voorgoed in zwang.¹² Hier moet aangemerkt worden, dat het tegenwoordige Pannenhuis door Fr. van Eindhoven bewoond, dezen naam ongeveer 1860 bekwam, toen het uithangbord waarop een pannenhuis uitgebeeld naar dit huis is overgebracht van een ander oud huis, westelijker in de dorpsstraat tegenover de groote kapel gelegen en door zekeren Heesemans bezeten.

Het Pannenhuis anno 2006

---

¹² Ons volksleven 1901, 12^e jaarg. Blz. 728 te Brecht bij L. Braeckmans.

VI. Eerste of vroegste bewoners. Bekeering tot het Christendom. Godsdiensttoestand in latere tijden.

Dat de oudste inwoners heidenen waren, kan men afleiden uit de talrijke grafheuvelen, die alhier aanwezig zijn geweest, en grootendeels onderzocht zijn. Over deze handel ik nog in een ander hoofdstuk. Voorchristelijke historie van Gestel is overigens niet tot ons gekomen.

Er hebben in de Nederlanden voor het jaar duizend niet minder dan vier bekende verwoestingen plaats gehad, namelijk door de Wandalen in 406, door de Hunnen in 451; en in 954 richtten de Noormannen de vreeselijkste van alle aan. Dit is een zamenraapsel van barbaarsche en heidensche volken uit het noorden van Europa, het koelde zijne woede aan kerken, kloosters en geestelijke gestichten die ze, benevens menigvuldige oude geschriften en gedenkteekenen, hebben vernield. Hunne verwoestingen duurden langer dan eene halve eeuw, en hielden eerst in 891 op, toen zij bij Leuven gansch verslagen werden. Zoo groot was de schrik onzer voorouders voor deze benden, dat zij bij het zingen of bidden der litanie Allerheiligen, in het Latijn de woorden voegden: “Van de woede der Noormannen verlos ons Heer!”.¹³

Daar alzoo geene geschiedkundige aantekeningen voor handen zijn, die vermelden wanneer en door wie de heidensche inwoners van Gestel tot het Christelijk Geloof gebracht werden, kan men daaromtrent niets met zekerheid zeggen.

Allerwaarschijnlijkst zijn die bewoners door één of meer Missionarissen bekeerd, die in het oude landschap Taxandrië (waartoe ook Gestel behoorde) of in Noord-Brabant het Christendom hebben gepredikt. Deze geloofsverkondigers waren de H.H. Lambertus, Hubertus, Eligius, Norbertus, Amandus, Willebrordus, en Dionysius.

De drie eerstgenoemde, vooral prentten de vereering van de H. Maagd diep in de harten der bekeerlingen, wat hoofdzakelijk van den

---

¹³ Zie o.a. Van Gorkom. *Beknopt Denkbeeld van Oud-Nederland*. 1789.

H. Eligius gemeld wordt. Hij predikte ook te Tilburg, en was leerling van Dionysius Areopagiten, aldus genoemd, omdat hij lid was van de vierschaar op den Areopageter te Athene, volgens Hand[elingen] XVII vers 34, door apostel Paulus tot het Christendom bekeerd. Men weet o.a. uit de catacomben te Rome, dat de vereering der H. Moedermaagd uit de eerste tijden der Kerk dagteekent.

Maternus, eerste bisschop van Trier, te Keulen in 128 overleden, wordt een leerling van den H. Petrus genoemd. Met de H.H. Eucharius en Valerius naar Germanië gezonden, volgde de H. Maternus, als derde bisschop van Trier, Eucharius en Valerius op. Onder de bewoners van het land van Keulen en dat van Tongeren heeft hij het bekeeringswerk voortgezet en uitgebreid, alsook te Maastricht; doch het is onbekend of hij in Taxandrië heidenen tot Christenen bekeerde. Hij wordt gehouden voor den Zoon der Weduwe van Naám door Christus uit den dood opgewekt (Lukas 7 v. 11 – CVI).

Of deze meening waarheid of legende is, moeten wij in het midden laten; maar het getuigenis door Wichmans geboekt, dat de H. Maagd onmiddellijk na haren dood in België is vereerd geworden, vindt men door verschillende schrijvers vermeld.

Tot aan den tegenwoordigen tijd hebben alle inwoners van Luiksgestel den Roomschen Katholieken godsdienst gevolgd. Dewijl dit dorp niet onder Noord-Nederland heeft behoord, ondervond het de verdrukking zijner religie door de Protestanten niet, en mochten er mitsdien geene gemeente-regeerders der nieuwe leer geplant of geplaatst worden, zooals in het midden der 17^e eeuw in de andere dorpen der Meierij door de Hervormde Hoogmogende Staten alom geschied is.

Aanhangers dezer nieuwe leer trof men er gevolgelijk vóór 1830 niet aan. Na dit jaar bevonden zich enkele Protestanten onder de grenscommiezen of ambtenaren der Rijksbelastingen. Luiksgestel tot 18 November 1818 tot de provincie Antwerpen behoord hebbende werd in ruil voor Lommel bij Noord-Brabant gevoegd.

De hervormde kerkeraad te Bergeik vroeg 4 Maart 1877 om de te Luiksgestel gedomicilieerde Protestanten voortaan kerkelijk onder de Hervormde gemeente van Bergeik te rangschikken. Dit werd toegestaan. Er waren toen te Luiksgestel 800 Roomsche-Katholieken en 2 Protestanten. Van dat jaar heeft dus de gereformeerde kerkgemeente te Bergeik bestaan uit Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Luiksgestel.

Tijdens het Fransche schrikbewind werd de kerk te Luiksgestel eenigen tijd gesloten, en konden er de geestelijken niet dan met levensgevaar en ter sluik verblijven. Hoewel op verre na niet zoo menigvuldig als in de binnenlanden van België en Frankrijk, kwamen hier de Fransche soldaten nasporing omtrent geestelijken doen. Toch bleven Pastoor en Kapelaan meestal in sommige huizen verscholen, deden de H. Mis in het geheim en dienden aan de parochianen zoo goed mogelijk de H. Sacramenten toe. Het gebeurde soms dat de Pastoor door de omringende vest waadde en vervolgens in de pastorie kwam.

De Augustijn Heuvelmans, te Bergeik geboren, uit zijn klooster te Bree verdreven, deed in dezen rampzalige tijd Mis, enz. in een huis op het Cingelbroek, daarna door J.H. Boudewijns bezeten, dat nog bestaat.

De inwoners bezochten, omdat er geene godsdienstoefening in hun dorp mocht geschieden, middelerwijl de kerk op het Loo te Bergeik.¹⁴

Aangezien Luiksgestel na den vrede van Munster in 1648 zijne vrije godsdienstoefening behield, kwamen er vele Katholieken uit Noord-Brabantsche dorpen ter kerke. Ook bouwden die van Bergeik met Eersel, alsmede die van Lommel op Gestel's gebied, aan de grenzen in de heide eene nood- of schuurkerk.¹⁵

Kerk- of dorpsarchieven maken wel geene melding van ontheiliging of plundering van kerkgebouwen, doch het is zeer aannemelijk, dat gedurende den tachtigjarigen oorlog de Spaansche geesel er zal

---

¹⁴ Zie onder de Pastoors.

¹⁵ Alzoo twee schuurkerken ; zie mijne Beschrijving van Bergeik.

hebben gewoed, en er oorlogsgruwelen van vreemde soldaten voorgevallen zijn.

Toen na den Munsterschen vrede de verregaande godsdienstvervolging in de Meierij begonnen was, waarbij o.a. alle oefening der Roomsche religie en het verblijf der Geestelijken ten strengste verboden was, woonde de Pastoor van Bergeik, naar mondelinge overlevering tot in 1655 of '56 in eene tamelijk geschikte, goede huizing van het oostelijk gedeelte of einde van het gehucht de Neerrijt. Waarschijnlijk had ook zijn kapelaan in datzelfde huis of in eene andere woning van Gestel zijn tijdelijk verblijf genomen.

Zoo goed mogelijk verzorgden zij ter sluik hunne parochianen te Bergeik, die ook in de kosten hadden bijgedragen, op een uitstekend punt van Luiksgestel de gezegde schuurkerk, en Lommel de hunne in een ander deel der heide naar den kant van hun dorp.

De afstand van het Gestel's gehucht de Neerrijt bedraagt ruim een half kwartier gaans naar de gewezen schuurkerk en pastorie van in de Amprijt Bergeik, terwijl die van dáár naar de parochiekerk van Luiksgestel bijkans een kwartier bedraagt.

De grond waarop de schuurkerk en de pastorie van Bergeik getimmerd zijn, werden door de vrome eigenaren tot dat doel afgestaan¹⁶, onder voorwaarde, dat de grond wanneer de gebouwen zouden vernietigd of afgebroken worden tot hen of hunne nakomelingen zou wederkeeren, wat dan ook aan de familie Heesemans en Calis te Luiksgestel in of kort na 1779 is geschied. Kerk en pastorie waren oorspronkelijk geheel of gedeeltelijk van leem en sterke eiken gebindten getimmerd, doch later meermalen verbeterd, weshalve de kerk bij de afbraak steenen muren bevatte. Men meent dat daarop een torentje van ongeveer 2 meter hoog stond, hetgeen anderen betwijfelen.

Wat er van zij, sommige oude personen heb ik nu lang geleden hooren verklaren, dat zij het luiden van dit klokje meermalen nog gehoord hadden. Zij wisten echter niets van den ouderdom, herkomst,

---

¹⁶ Den Nicolaas Calis en Maria Soordels te Luiksgestel als voor de kerkplaats genoemd.

opschrift of lotgeval van dit klokje. Zoo men meent werden in de eerste tijden de geloovigen bij trommelslag ter kerk opgeroepen.

Na den publieken verkoop van den afbraak zijn o.a. zware balken daarvan aan een woonhuis te Luiksgestel gebezigd. De gracht of vest waarmede die pastorie omringd was, is nog aanwezig. Sommige bewoners dezer landstreek, niet genoegzaam met den ouden toestand aldaar bekend, verkeerden ten dien opzichte in het denkbeeld dat binnen die vest de gemelde kerk heeft gestaan.

De laatste Pastoor die in deze pastorie woonde, was de zeer bekwame verdienstelijke deken Wilhelmus Mollen, die in deze woning 22 Februari 1779, hoog geacht en algemeen bemind, overleed. Bij zijne begrafenis waren o.a. de leden der beide oude gilden van het H. Sacrament en van St. Joris, benevens een aanzienlijk aantal parochianen tegenwoordig. Hij rust op het aloud kerkhof bij de Sint-Pieterskerk of parochiekerk op het Hof, op den noordwestelijken hoek, waar toen het kerkhof begon. Zijn graf is nog verscheidene jaren door twee godvreezende inwoners door opgraving in zichtbaren staat in eer gehouden.

Gedurig hielden zich in zijne pastorie studenten op, om van hem onderricht in de godgeleerdheid te ontvangen.

Onder deze bevonden zich meermalen eenige priesters, en het is alzoo herhaaldelijk geschied, dat o.a. in deze nederige kerk vier of vijf missen gecelebreerd zijn. De kerstnacht ving er 's ochtends ten 2 ure aan, en werd door de geloovigen in den omtrek druk bezocht.

In deze kerk om hare ligging de *Heikerk* geheeten, werd steeds eene relikwie van den grooten H. Kerkvader Bernardus vereerd. Het is thans onbekend wanneer ze er werd ingevoerd. Ze is in 1790 toen de Heikerk naar het Loo onder Bergeik verplaatst was, overgebracht en in 1865 naar de nieuwe parochiekerk aldaar, waar ze nog vereerd wordt. Wegens de Bedevaart in de Heikerk was van lieverlede op den Zondag onder het octaaf, een drukke markt ontstaan, welke met de verplaatsing der kerk ook naar die op het Loo overging en tot in 1846 is gehouden toen ze werd afgeschaft.

Mollen sluit op eene waardige wijs de rij der zes Pastoors van Bergeik, die hier woonden en ook hoogstwaarschijnlijk zijn gestorven. Zeven kapelannen hebben er tevens den godsdienst verricht.¹⁷

De Ambrijt grenst aan de Gemeente Runderheide, gewoonlijk dus het Runderheike genaamd (aan Bergeik behorende), en was gevolgelijk gedurende een tijdvak van ruim 130 jaar aan hare eenzaamheid, waarin ze natuurlijk na het verdwijnen van kerk, pastorie, enz. is wedergekeerd. De grond tusschen gezegde vest is thans meer vruchtbaar geworden.

Het zij deze streek grond de benaming draagt van amb- damp- of domprijt zal de beteekenis wel lage rijt wezen. Alle rijten liggen in de nabijheid van eene beek, waterlossing of een loopje. De Ambrijt is dus lage Rijt, ze zal waarschijnlijk, vooral oudtijds, water- visch-, vogel- en wildrijk geweest zijn. Slechts op ongeveer 3 minuten afstand onder Luiksgestel ligt de Dooiput, wat oudtijds slijk, moeras, kuil kolk, diepte beduidde, ook het woord dood had toen deze beteekenis. In de Dooiput bevindt zich ook een put van aanmerkelijke diepte.

Een loopje ontspringt in de Dooiput, vliet door de Ambrijten, ontlast zich bij Vlieterdijk in de Keersip. De Dooiput, thans ook Doodenput geschreven is niet zoo waterrijk meer dan voorheen. Hij staat dus niet in betrekking met de genoemde Heikerk, de pastorie, enz. Met Ambrijt, doorwaadbare plaats kan men dit terrein ook goed overeenbrengen. De gezegde loop, die door de weilanden der Ambrijt stroomt heet Runderloop.

---

¹⁷ Deze komen onder de dienstdoende Geestelijken voor in de lijst der Pastoors te Bergeik.

De Sint-Martinuskerk gezien vanuit de tuin van de pastorie (± 1914-1918 ?)

Fotograaf A.H. Das - Luyksgestel

VII. Parochie. Kerkpatroons. Kerk. Kerkhof. Toren. Luidklokken. Kapellen.

Tot het jaar 1520 of kort te voren is Luiksgestel als eene succursale of onderhoorige kapel of kerk van de uitgestrekte moederkerk te Bergeik¹⁸ vermeld. In het pouillé¹⁹ van het genoemd jaar staat Gestel niet meer als eene aanhangige kerk van die te Bergeik geboekt, ten bewijze dat toen de afscheiding bestond.

Kerkelijk behoorde Luiksgestel tot het aanzienlijk Bisdom van Luik en werd bij de invoering der hiërarchie in 1559 in het nieuw opgericht Bisdom 's Bosch ingelijfd.

Wegens de verbroekeling van het zeer oude dekanaat Beeck of Hilvarenbeek is het onder het dekanaat Beeringen in België gesteld. Na de feitelijke afscheiding van dit Rijk van Holland in den opstand van 1830, kreeg de Apostolische administrator van 's Bosch de jurisdictie over Luiksgestel in 1834 en, toen de geheele afscheiding van België haar beslag bekomen had, is het bij eene pauselijke breve van 2 Juni 1840 onder het vicariaat van 's Hertogenbosch gesteld. Het werd dan bij het dekanaat Eindhoven en in 1854 bij het nieuw district of dekanaat Valkenswaard ingedeeld.

Tot in 1840 is de H. Lambertus, patroon van het bisdom Luik, als zoodanig dus ook te Luiksgestel met een heilige dag gevierd. Van overoude tijden af is de kerk van Luiksgestel aan den H. Martinus toegewijd. Op kerkelijk gebied is hij een der hoofdpatronen van Nederland. Vele aan hem gewijde kerken staan op oud-Romeinsche nederzettingen. De kerk te Horn (Limburg) verrees op de plek waar vroeger Mars-Halanardus vereerd werd.²⁰

De vooronderstelling, dat hier Mars of eenige andere afgoden, door de heidensche bevolking aanbeden, te eerder door den H. Martinus vervangen zal wezen, is vermoedelijk te ver gezocht.

---

¹⁸ Schutjes Beschrijving dezer parochie.

¹⁹ Oudtijds een register ter opschrijving van acten. Elke kerk had een pouillé van hare inkomsten en bezittingen.

²⁰ Habets. Découvertes d'antiquité's dans le duché du Limbourg, p. 224.

Herinnert volgens sommigen het vuurtjestoken op dezen dag aan oudheidensche gebruiken, en is Sint-Martinus alleen in de plaats getreden van Wodan, den oppergod onzer heidensche voorouders; anderen beweren, dat het St. Maartens vuur herinnert aan het verbranden der afgoden door den H. Martinus die zich, als bisschop van Tours voor de verbreiding van het Christelijk Geloof in Gallië zeer verdienstelijk maakte.

Na 1875 of daaromstreeks brandde eenige jaren hier geen St. Maartensvuur meer. Toen is het door de Burgerlijke Regeering verboden, doch somtijds weder hervat.

Volgens een bevoegd schrijver²¹ mogen de kerken onder de hoede van Sint Maarten, den bij de Franken zoo hoog geprezen wonderdoener, gesteld, tot de oudste van den lande gerekend worden, zoolang geen deugdelijke gronden voor het tegendeel bestaan. Vandaar zijn in 't Frankische deel van ons Vaderland de St. Maartenkerken veelvuldig, en kan van vele de hooge ouderdom getoond worden.

Dommelen, mede eene oudtijds onderhoorige kerk van Bergeik, eert ook den H. Martinus als patroon, gelijk tien kerken in Friesland, en drie in West-Vlaanderen. Van al de succursalen, waaronder Luiksgestel, had de Pastoor van Bergeik het begevingsrecht. Na den Munsterschen vrede begonnen de abdijheeren van Postel de parochie van Luiksgestel feitelijk te bedienen. Eindelijk hebben de abdij van St. Jacob te Luik en de abdij van Tongerlo, die beurtelings het patronaat over de moederkerk te Bergeik uitoefenden, er in toegestemd, dat de filiaalkerk te Luiksgestel 4 Juli 1697 bij de abdij te Postel werd ingelijfd.

Blijkens een uitvoerig document in het kerkarchief van Luiksgestel had de abt van Sint Jacob te Luik niet gereedelijk in deze inlijving bewilligd. Tot 1843 waren vervolgens de pastoors van Luiksgestel uit de Postelsche abdij. Naar luid van een handschrift ter pastorie Luiksgestel, was die kerk tot 1686 een filiaal van Bergeik en had pastoor A. Danckaers in dat of het volgende jaar, de laatste maal het

---

²¹ Archief voor de Gemeente van 't Aartsbisdom Utrecht.

begeevingsrecht der Luiksgestelsche kerk uitgeoefend. Het deswege tusschen den Pastoor van Bergeik en den abt van Postel ontstaan geschil, duurde tot 1721, als wanneer de Paus ten gunste van die abdij besliste.

Uit een mijner historische werken, in handschrift, copieër ik hier eenige bijzonderheden van kerkelijke gebeurtenissen dier parochie, meestal nog niet in deze beschrijving geboekt.

Een document ter pastorie heeft aan 't hoofd: “Wanneer en waarom de pastorie van Luiksgestel met de abdij van Postel vereenigd werd.” “De staten der vereenigde Nederlanden matigden zich het begeevingsrecht aan van de pastorie van Luiksgestel, omdat deze een filiaal was van de kerk van Bergeik op hun grondgebied gelegen, en boden dit den Abt van Postel aan zonder tot dit voorstel het minste recht te hebben. De abt wendde zich tot den Bisschop van Luik, onder wiens jurisdictie Luiksgestel behoorde, en verzocht om de inlijving van die pastorie bij de abdij, te meer omdat het inkomen dezer parochie zonder toelage niet kon bestaan, en hij uit de goederen der abdij, voldoende toelage bekomen kon. Ook zou er eene nieuwe pastorale woning gebouwd worden die in oorlogstijd tot refugiéhuis voor de paters kon dienen.

Daarenboven konden deze aan de naburige Roomsche Katholieken in de Meierij gemakkelijker de H. Sacramenten toedienen, en hun tot troost zijn. Nadat de gewone Collatoren er in toegestemd, en van hun begeevingsrecht ten voordeele van Postel afgezien hadden, en de Bisschop, na onderzoek bevond, dat het aangevoerde op waarheid steunde, vereenigde hij de pastorie van Luiksgestel met de abdij van Postel, mits de abt en zijne opvolgers den pastoor jaarlijks eene toelage van 70 patacons beloofden. Dit schrijven van den Bisschop dateert van 4 Juli 1697. Vervolgens is eene ruime en schoone pastorie gebouwd en door den pastoor betrokken.”

Later wendden zich de abt en diens kloosterlingen tot Rome, om van den Paus Innocentius VII bevestiging dezer inlijving in de abdij te verkrijgen, welke bevestiging in April 1722 werd verleend.

In de oude registers van Luiksgestel en andere parochieën wordt gedurig van “graanmis, korenoffer” of dergelijke gewaagd. Het

graanoffer enz. was eene praestatie van rogge, boekweit, haver, enz. ten behoeve van den pastoor opgebracht door de parochianen. Men noemde het in vele oorden *miskoorn* dat is koren ten behoeve van den bedienaar der mis.

Bijzonderheden der Heikerk, pastorie, omtrek en dergelijke onder Gestel.

In de Heikerk van Bergeik kwamen de Roomsche Katholieken van verscheidene dorpen der Meierij, zooveel doenlijk hunne godsdienstplichten, voornamelijk tusschen de jaren 1648 en 1672 waarnemen. Vermoedelijk hebben dit inwoners van zeven plaatsen waaronder die zelfs van Winterle, Oirschot en Meerveldhoven en alzoo op een' afstand van 3 en 4 uren gedaan. Na het timmeren dezer kerk ontstonden eenige wegen of paden of werden ze verbeterd van de Neerrijt en van sommige gehuchten te Bergeik en Eersel derwaarts. Men noemde deze kerk "*de heikerk*", dewijl ze in of bij de heide stond, ook wel "*de Vrijkerk*" omdat ze op grond stond van een dorp waar de godsdienst vrijelijk mocht uitgeoefend worden.

Behalve genoemde benamingen droeg die kerk soms ook die van "*Kluis*", om hare eenzame ligging, en men duidde als zoodanig ook de huizen aan, welke kort of langeren tijd, zoo op grondgebied van Gestel en Bergeik in de nabijheid getimmerd geweest.

Bij gebrek aan eene luiklok, kondigde men de kerkdiensten door trommelslag aan, wat althans sommigen beweren, en misschien alleen op het midden der 17^e eeuw heeft plaats gehad. Toch heb ik zeer lang geleden oude lieden hooren zeggen, dat zij, op eenigen afstand, een klokje op de Heikerk wel eens hadden gehoord, zooals ik hiervoren reeds meldde. Dit zal dus in den laatsten tijd geweest zijn.

In 1655 bouwden de Roomsche Katholieken van Bergeik eene pastoorswoning in de onmiddellijke nabijheid, zuidwaarts der kerk, waartoe Nicolaas Calis en zijne huisvrouw een perceel heijveld afstonden, vrij van dorpslasten en cijnsen: onder bepaling daarvoor jaarlijks een gulden te betalen, en wanneer die huizing niet meer noodig of opgeruimd zoude wezen, de grond aan hen of erfgenamen moest in eigendom terug keeren. Deze teruggaaf zoowel van de kerk als pastorie, is na 1779 geschied.

Uit het uitvoerig document van 5 Maart 1655, dat in mijne Geschiedenis van Bergeik geboekt is, noteer ik hier slechts, dat het perceel, waarop de Heikerk gebouwd was, op het kadaster te

Luiksgestel in den legger voorkomt, als No. 1023, groot 40 aren, 80 cent[iaren], dat der pastorieplaats met den tuin 16,60 aren, alzoo ongeveer een loopense. Dit perceel was, zooals gemeld is, met eene vest of gracht omringd, op het wijdeste 5 ½ m. of 17 ½ Rijn[andsche] voet breed, en waarschijnlijk ten tijde der bouwing van de pastorie gegraven, terwijl met de aarde het perceel binnen de gracht eenigszins is gehooft. Op het kadaster heeft de vest No. 1018, eene oppervlakte van 8 aren.²²

De vest bestaat nog, en was voorheen en soms nog van visch voorzien terwijl pastorie en tuin met eene hegge van haagbeuk, hier herrentijn genoemd, omgeven was. Eene houten poort verleende den toegang tot pastorie en tuin.

Van dezen haagbeuk bestaat nog slechts een enkele struik. Vóór eenige jaren waren ze reeds tot een drietal uitgestorven en vermolmd. Ik zag in een dezer hoe men daarin een vuurtje had gebrand. Van den afbraak der Heikerk en der pastorie worden in huizen te Bergeik en Luiksgestel nog eenige voorwerpen aangetroffen. De huisklok van den pastoor Mollen is er o.a. ook nog in aanzijn²³.

Onder de begiftigers der Heikerk was Adriaan Berchmans in 1720 die eene som schonk, waarmede de kerk en pastorie verbeterd zijn, met de verplichting jaarlijks voor zijne ziel 5 jaargetijden op te dragen.²⁴

Vorengemeld echtpaar Nicolaas Calis en Maaïke, Dirck Scordels dochter, hebben bij vorm van testament, 12 Maart 1660, onwederroepelijk gemaakt aan den eerw[waarde] heer Joan Danckers en zijne zuster Juffr. Cornelie, om bij hun leven te gebruiken, een perceel en erve gelijk haar broeder zaliger dit gebruikt heeft, wel te verstaan een zekeren afgegraven hof met de vesten daaraan

---

²² De kadastrale legger noteert echter weiland voor water. Ten onrechte beweren sommige hedendaagsche lieden als zou het terrein binnen de vest de plaats aanduiden, waar de kerk stond en de pastorie op een ander, welke dwaling van lieverlede ontstond, omdat niemand in dit oord meer leeft, die deze gebouwen zag. Ik heb eene menigte mannen en vrouwen gekend, die ze hadden bezocht enz. A.T[heuws, jb]. dichte onlangs hiervan eene legende, welke hij "sympathie" noemde en ook een abuis behelste.

²³ Zie ook *Beschrijving van Bergeik*. De Heikerk p. 295.

²⁴ Hiervan zijn ook Aanteekeningen ter pastorie Luiksgestel en op het Hof en die van het Loo.

behoorende en nog eene waterplaats daaraan gelegen en het beemdje daaraan renende²⁵ ten oosten. Men leest dit document, door twee schepenen, Hendr. Nic. Calis en den Secretaris Christ. Calis onderteekend, in een protocolregister der “Justitie Luiksgestel” van het jaar 1660 en ook in het archief ter pastorie Bergeik. Ofschoon de plaats daarin ongenoemd blijft, zal wel daarmede de grond der gezegde pastorieplaats en bijhoorigheid bedoeld zijn.

Ik nam van deze beschikking eenige transporten. Ook ter pastorie Bergeik berust eene afschrift. Met verbetering van schrijffouten luidt het:

---

²⁵ Grenzende.

“Op heden 12 Maart 1660 zijn voor mij onderschreven en nagenoemde getuigen gecompareerd de eerbare Nicolaas Calis en Maaïke, Dirk Scordels dochter, zijne tegenwoordige huisvrouw, die zamenderhand, bij vorm van testament onwederroepelijk hebben gemaakt en gesloten, zoo gelijk zij maken en laten bij deze aan den eerw. heer Johan Danckers²⁶ en zijne zuster Juffr. Cornelia om bij hun lieden hun leven te gebruiken of bij hun leven door een ander te laten gebruiken en na datum weder te volgen en tot hunne comparanten te komen of hunne nakomelingen, zonder dat daar iemand anders eenig recht of actie na hunnen dood op zal hebben, zeker perceel van erve, gelijk haar lieder broeder zaliger die gebruikt heeft, wel verstaande eenen zekeren afgegraven hof met de vesten daaraan gehoorde en nog eene waterplaats daaraan gelegen en het beemdje daaraan renende²⁷ ten oosten, mits conditie, dat zij jaarlijks daaruit zullen geven in de dorpslasten een stuiver in elke bede, gelijk dat haar lieder broeder was aangezet en nam Nicolaassen en Maaïke of hunne nakomelingen jaarlijks drie kruispatakons en eenen halven of de waarde daarvan en dat zij ten minste de twee jaren zullen hebben wegens de betalingen uit het Derde te keeren, anderzints en bij fout van dien zullen de voors[egde] comparanten of hunne nakomelingen hunne perceelen van erve weder mogen aanslaan zonder iemands toezeggen en of het gebeurde, dat de eerw. heer voors. of zijne zuster geliefde, zal te allen tijde van de voors. perceelen mogen renuntieëren en afstand doen mits latende dezelve goederen volgen en komen tot de voors. comparanten of hunne nakomelingen en betalende hetgeen verschenen zal zijn, alle plantsoenen die den voors. heer daar zoal planten of doen planten, zullen zij mogen afhouden of uitdoen. Aldus gedaan op datum als boven ten huize van Niclaas en Maaïke voors. voor Schepenen deze onderteekend hebben.

Onder stond:

Chr. Calis Secret[aris], Jan Custers, Adriaan Smolders Schepenen.

Deze extracte tegen het protokol overzien hebbende attestieren wij Schepenen van Luiksgestel het met protokol te accordeeren en in teeken der waarheid hebben wij Schepenen het met ons eigen handteeken onderteekend.”

*Hendrik Nicolaas Calis, Joannes Coops, Schepenen pleno collegie.
Christianus Calis Secretaris”*

---

²⁶ De laatste naamletters zijn onleesbaar geworden

²⁷ Grenzende.

Het huis door den pastoor of deservitor van Bergeik ongeveer zeven jaren (1648-1655) bewoond, vermoedelijk ook door den kapelaan, ligt bijkans tien minuten van de Heikerk en op gelijken afstand van de parochiekerk van Luiksgestel. Dit hechte en ruim huis brandde in 1760 af, en werd weder opgebouwd. Ruim eene eeuw later, namelijk in 1865 is het andermaal benevens een ander tegenover staand, eene prooi des vuurs gevonden. Door den eigenaar Dijks herbouwd, kwam het kort hierna in bezit van Jan Borrenbergs, en wordt nu bezeten door zijn zoon en naamgenoot. Bij dit huis ligt een fraaie tuin met boomgaard, enz.

De voormalige oude pastorie in de zoveelste gedaante anno 2006

Zekere C. van den Berg woonde een aantal jaren in de nabijheid op Bergeickschen bodem der Heikerk waar hij o.a. herberg hield. Zijn woonhuis, 1795 afgebroken, bracht voor afbraak *f* 443 op. Hierna verhuisde hij naar het Hof te Bergeik. Een behoefstig man uit Luiksgestel, Jan Smijers, bouwde uit giften en gaven in de nabijheid, op grondgebied van dat dorp een woonhuisje, dat niet lang bestaan heeft.

Men kent nog den weg van de Heikerk naar de Rijt en het woonhuis van Jan Borrenbergs, welke weg ook met de processie gevolgd werd,

die van de Heikerk, naar men meent, ook tot de Rijt trok. Naar overlevering waren dan ook de beide Gilden van Bergeik daarbij tegenwoordig. Pastoor Mollen maakt in 1730 deswege de volgende aantekening:

“Dit jaar hebben wij, om het Besluit der Staten, van de Processie afgezien, die wij tot hier toe in dit Bedehuis gehouden hebben. Ook is alle geestelijke bediening aan de monniken en assistenten verboden.”

Mogelijk woonden of verbleven de meeste geestelijke herders of bedienaren der Gestelsche kerk, alvorens deze eenen resideerenden pastoor had bij de moederkerk Bergeik. Wederkeerig hadden dan de pastoors dezer parochie, zoals ik opmerkte, een langdurig verblijf, en woning op afgelegen grondgebied of gehuchten van Luiksgestel.

Wegens den Franschen tijd heb ik nog het volgende aangeteekend. Tijdens het goddelooze schrikbewind in Frankrijk is ook te Luiksgestel de parochiekerk eenigen tijd voor de godsdienst-oefening gesloten geweest.

Hoe gevaarlijk ook, bleven de pastoor en kapelaan, veeltijds in sommige huizen der inwoners verscholen, om de parochianen zooveel mogelijk te kunnen verzorgen en deden op geheime plaatsen de H. Mis, enz. Nu en dan kwamen Fransche militairen hier en daar in het dorp onderzoek doen, doch op verre na niet zoo veel als in 't midden van België. De in Frankrijk getrouw gebleven priesters namen de vlucht, verscholen zich in holen en bosschen, altijd vermomd en door gendarmen vervolgd.

In eene menigte grensdorpen in Noord-Brabant hebben zich dan ook vermomd, vele priesters opgehouden in huizen welke ik nog meerendeels ken.

De Augustijner-pater Heuvelmans, in dezen rampzaligen tijd uit het klooster te Bree verdreven, deed, ook ter sluik, eenige jaren mis in een huis op het Singelsbroek, later door J.H. Boudewijns, en thans door een' anderen bewoond. Menigmaal kwamen ook parochianen en andere personen bij hem ter biecht. Deze priester was te Bergeijk

geboren. Volgens dekreet der nationale vergadering van 26 Augustus 1792 moesten zich de priesters uit Frankrijk verwijderen.

Een brief nog in mijn bezit, door een voornaam priester 3 Juli 1793 aan mijn grootvader van moeders zijde P. Willems te Bergeik uit zekere Belgische plaats geschreven deelt o.a. mede: *“Geene geestelijke personen mogen in de Fransche Republiek verblijven. De 4^e part van de ellende die in Braband wordt ondervonden, zal nog aan de nakomelingen ongelooftijk wezen”*.

“De Fransche geestelijkheid, die aan de grondstellingen der kerk getrouw wilde blijven, werd gedwongen haar vaderland te verlaten en zocht in alle landen van Europa een toevluchtsoord. Een groot aantal dier eerwaardige bannelingen, werd ook hier met liefde ontvangen.” Zoo meldde de Ned[erlandsche] Kath[olieke] Illustratie 1859-60, terwijl De Wachter 1875 blz. 31 schrijft: *“Alle bisschoppen kozen in Frankrijk in 1791, op 2 na, liever armoede en ballingschap dan verzaking hunner beginselen. De lagere geestelijkheid heeft insgelijks de schoonste voorbeelden van deugd en opoffering gegeven enz. “Tegen een afvallige heeft zij tien martelaren geteld”*. Doch genoeg hiervan.

Door onderbreking van den eeredienst zijn in het Doopboek van Luiksgestel, na 11 September 1797 tot in 't jaar 1800 geen gedoopte kinderen aangeteekend. Velen werden in 't laatst der 18^e eeuw elders gedoopt.

Nu keeren wij tot de parochiekerk terug.

Men weet niet wanneer de eerste christelijke kerk te Luiksgestel gebouwd is, noch waar ze stond. Volgens een handschrift ter pastorie aanwezig heeft een vermogend en aanzienlijk Heer op de Maai te Bergeik woonachtig in de 13^e of de 14^e eeuw de kerk te Gestel helpen bouwen of althans, wegens een begaan delict, aanmerkelijk verbeterd.

De goed-gemeubelde kerk bezat in de Middeleeuwen vier altaren, als het altaar van Maria of de Moeder Gods, dat van den H. Geest, en dat van het H. Kruis. Heden heeft de Kerk drie altaren.

Het schip of de beuk der kerk is ongeveer 22, het priesterkoor tot aan de sluiting zeven passen of treden lang. Tuf, eigenlijk harde zandsteen, werd slechts in de snijding of lijst van den muur gevonden. Het priesterkoor is waarschijnlijk het oudste deel der kerk, welke bouwkundigen tot het jaar 1500 of daaromtrent terug voeren.

Behalve het pastoraat in 1520, worden in de kerk te Gestel prope Eijck 3 beneficiën genoemd, namelijk de altaren van den H.Geest van O.L.Vrouw en van het H. Kruis (Matricularia) welke ook, o.a. in 1553 opgeteekend zijn.

In 1523 is een altaar ter eere van Sebastianus opgericht, waaraan een beneficie was verbonden. Mogelijk vervingen toen de heiligen de vroegere aanwezigen.

Een oud Lucia-beeld in de kerk is in 1895 verkocht en twee jaar later door een nieuw vervangen.

Na de brand in 1840 werd de kerk al in 1842 herbouwd. Op de achterkant van de toren is nog te zien dat het dak van de afgebrande kerk hoger was.

Fotografie Das & Verhappen, Maastricht – Luyksgestel (± 1914-1918)..

Deze kerk is met den toren in 1840 uitgebrand, en in 1842 hersteld. Toen zijn de muren der zuid- en noordzijde van de kerk hooger en het dak platter opgetrokken.

Het priesterkoor is in 1892 in gotischen stijl herbouwd. Toen zijn de drie vensters in de sluiting van 't koor, die dichtgemetseld waren, weder geopend en de vier tegenover elkander staande aan het begin van 't koor, daarentegen dichtgemetseld.

In 1895 werden vele verbeteringen aan het meubilair der kerk aangebracht. Prachtig is in den zomer van 1896 het priesterkoor beschilderd. Er is in 1896 een nieuw hoogaltaar in 't priesterkoor geplaatst, in gotischen stijl uitgevoerd, de kolommen zijn van zwart marmer met gebeeldhouwde kapiteelen, de tafel van morlainsteen.

Zondag 4 April van dat jaar is de eerste maal daarop de H. Mis opgedragen. Ten einde dit altaar te zelfder plaats van het oude te plaatsen had men dit laatste tijdelijk in het voorste deel van het koor of in de nabijheid der communiebank gezet. Toen men in December 1896 onder het geruimde altaar eenigen grond opgroef, ontdekte men eene zeer dikke, diepe cirkelvormige fundeering uit groote baksteen, regelmatig zonder tras of eenige andere stof aan elkander gemetseld, uitgenomen enkele bovenste lagen. De steenen hebben aan de buitenzijde dezer fundering geen hoeken of punten, maar zijn opzettelijk rond gebakken. De diepte van het fundament is nagenoeg 2 m. Daar tusschen lagen eenige fragmenten van een menschelijk geraamte. Waarschijnlijk is in eene vorige eeuw het metselwerk tot steun van het altaar aangelegd.²⁸

---

²⁸ Ik beschouwde deze ruiming 17 December 1896.

De funderingen van de kerk zo te zien tijdens de opgraving door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) najaar 1958. (Foto ROB).

De eerw[aa]rde Zuster Anna van De Reijdt van Luiksgestel, Begijn in Antwerpen, vereerde aan de parochiekerk eenen kostbaren kruisweg in schilderijen. Door de zorg van haren Oom P. J. van De Reijdt eveneens te Luiksgestel geboren, is dezen kruisweg in gotischen stijl vervaardigd. Dinsdag 25 Januari 1898 zijn deze statien in de kerk gewijd en onder deelneming der parochianen aan de wanden gehangen.

Toren en kerk vormen zoo goed mogelijk, het middenpunt van alle gehuchten des dorps, aan een kruisweg, loopende van de Straat of dorpskom naar de Rijt. De andere weg door de akkers van het westen naar het oosten. In deze richting staat ook de kerk, ongeveer in het midden van het kerkhof, waarop vermoedelijk ten allen tijde de christenlijken der parochianen zijn begraven. Of zulks ook is geschied alvorens Luiksgestel geheel van de moederkerk werd afgescheurd, vindt men niet geboekt.

Ten noorden van het kerkhof, aan den weg of de straat, trof men tot 1829 de dorpsschool en het raadhuis, onder één dak aan. Tot in dit

jaar was dit gebouw, benevens twee woonhuizen, het eenige dat men in de onmiddellijke nabijheid van de kerk en den toren aantrof.

Ongeveer twee minuten gaans westwaarts van de kerk staat reeds vele eeuwen de kolossale standaardgraanwindmolen (thans een steenen): terwijl nu en dan huizen en andere gebouwen werden opgetrokken, zoodat men hedendaags in dit oord, behalve kerk en toren reeds elf gebouwen waaronder school, onderwijzerswoning, pastorie en eene sigarenfabriek, kan tellen.

In vollen luister o.a. met talrijke oude en kunstvolle meubelen der abdij Postel versierd, stond de kerk dáár bij den noodlottigen brand in 1840; en thans is zij weder fraai en doelmatig ingericht. Onze tegenwoordige Paus Leo XIII schreef Augustus 1894: “De kerken dienen tot symbool en schaduwbeeld van hemelsche zaken.”

De torenmuren worden boven den grondslag of de oppervlakte op eene hoogte van negentig, en, met het gedeelte dat in de aarde zou aanwezig zijn, op nagenoeg 100 rijnl[andsche] voeten geschat. De in 1840 afgebrande spits bedroeg 73 rijnl[andsche] voet hoogte. Ze stond toen eenigszins schuin overhellend. Hare gedaante of bouw was zestkantig. Na het genoemd onheil is in 1842 eene zeer lage spits, door een fraai traliewerk omgeven op den toren gezet. Aan den buitenkant gemeten is elke torenmuur 7,5 meter lang en in het bovenste gedeelte van twee boven elkander gebouwde regelmatige nissen voorzien, wordende er mitsdien aan den toren samen zestien bevonden.

Ook de galmgaten bevinden zich in nissen, bijna zoo breed als de muur. Deze nissen zijn nog hooger dan de genoemde geplaatst. Op iedere torenhoek staat een hoog opgetrokken steunbeer, langwerpig vierkant, tot aan het begin of benedendeel der galmgaten reikende. De snijdingen in de beeren loopen gelijkelijk met die der torenmuren, doch hebben in het bovenste deel er ééne meer. In de muren zijn drie snijdingen, ook eene rij zand- of bergsteen. Een steenen wenteltrap is tegelijk met den toren aan de noord- en oostzijde tot bezijden de galmgaten opgetrokken. Hij is ook van platte of ondiepe nissen voorzien. Hij verleent in het benedendeel sedert eenige jaren, toegang tot het zangkoor en voorts als van ouds, dient hij tot bestijging van

den toren. De muren zijn acht baksteen dik. Naar den bouwtrant te oordeelen dagteekent de toren uit het begin der 15^e eeuw.

In 1891 is een toestel of gebouw tot graadmeting aan de noordzijde op den torenmuur getimmerd.

Het kerkhof is in het begin van 1897 door planting eener beukenhegge eenigszins in vakken afgedeeld. Nabij den toren werd een kleine ruimte aan de noordzijde voor begraving van ongedoopte kinderen enz. bestemd, en daartegenover, aan de zuidzijde, eene grootere plaats voor kinderen tot zekeren leeftijd.

Aan de oostzijde der kerk is het kerkhof aanmerkelijk vergroot en in orde gebracht en op dit deel de eerste lijken begraven. Men begon hierop aan den zuidoosten hoek met de ter aarde bestelling van den timmerman Martinus Groenen, in 1847 te Riethoven geboren en te Luiksgestel met eene dochter van W. Rombouts gehuwd. Hij overleed 28 Juli 1901 en men stelde een houten kruis met een opschrift bij zijn graf.

Luiklokken in den toren

Op het laatst der 18^e eeuw bevonden zich daarin vier schoone klokken, waarvan er door het toenmalig Fransch bestuur drie onnoodig werden verklaard. Eene bende ongeregelde soldaten kwam ze op zekeren dag opeischen en dwong een smid in het dorp wonende, Merckelbach geheeten, drie der klokken in den toren in stukken te slaan, waarna ze medegevoerd werden. Bij deze voor de inwoners zoo hatelijke verbrijzeling ontving de smid door een afspringend klokstuk eene wond aan het been. Ook Arnoldus Cops, een ruw en onversaagd man, werd o.a. genoodzaakt aan dat venielingswerk mee te doen. Hij verwondde hierbij moedwillig een Fransche soldaat, waarna Cops voor eenigen tijd de vlucht nam.

Eenige jaren na dezen klokkenroof is eene schoone klok op het kerkhof gegoten, weshalve de toren vanaf dat tijdstip twee klokken bezat, die bij den brand in 1840 zijn gesmolten. Van alle klokken in den toren gingen de opschriften verloren. Van de toen vernietigde grootste, zou naar overlevering het opschrift geweest zijn:

**“Salvator. Donder en bliksem versla ick.
Soo ver als ge mij sult horen gaen.
Sal donder en bliksem geen schaede slaen.”**

Bij ophanden of dreigend onweder werd deze klok geluid, waartoe een bestemd persoon een vaste toelage genoot. Men schatte het gewicht dezer klok op 2000 halve kilo's, de 2de op 600 kilo.

Wat het luiden eener klok vóór of tijdens een onweder in vele oorden vroeger betreft, meld ik het volgende: Eeuwen lang geloofde men, dat klokgelui het onweder afweert. Zoo klaagden soms ingezetenen van rondom bij Luiksgestel gelegen dorpen, als Lommel, Bergeik en Eersel, alsof het daar, wegens de afdrijving meer zou gewoed hebben en grooter schade toebrecht. Men heeft het oude gebruik, eene klok bij naderend onweder te luiden, algemeen laten varen, dewijl de ondervinding zou geleerd hebben, dat integendeel het daardoor aangetrokken werd.

De kleinste dezer vier oude klokken noemde men gewoonlijk “het Bemmelke.”

Kruisen en grafchriften

Meermalen zag ik een oud verwaarloosd kruis uit witten steen, waarvan eenige stukken niet meer aanwezig waren op het kerkhof liggen. Het opschrift was niet volkomen te ontcijferen.

Op den onderbalk of het benedendeel is een Christusbeeld gehouwen. Ook het voeteneinde van het grafkruis was afgebroken.

Tot op het tijdstip van den brand in 1842 lagen eene menigte grafzerken op verschillende plaatsen onder de banken van het schip. Ze zijn toen door den vuurgloed meerendeels gebarsten. Van sommige liggen nog gedeelten onder de banken verscholen. De bak der oude doopvont lag na den kerkbrand eenigen tijd, gehavend in de sacristie. Ware zij ongeschonden gebleven, dan kon vermoedelijk de oudheid of oprichting der parochie daarmee bevestigd zijn.

Kapel van het heilig kruis

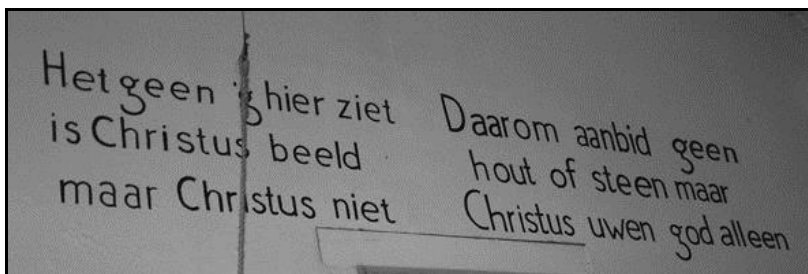
Eenzaam in de akkers op een plein, ter rechterzijde van den weg tusschen de parochiekerk of den molen en het achterste deel van het Boschëind, staat deze kapel, welke vermoedelijk eene oudere zal vervangen hebben. Zij is in de richting van het westen naar het oosten gebouwd. Op het leien dak ziet men een torentje zonder klok, en aan de buitenzijde achter het altaar een Christusbeeld. Tusschen twee vensters in den zuidmuur staat in eene nis een oud beeldje dat den H. Rochus voorstelt.

Op den oostelijken gevel bevond zich van ouds een Christusbeeld en daarbij het bekende versje:

**“Hetgeen gij hier ziet is Christus beeld, maar Christus niet.
Daarom aanbidt geen hout of steen,
maar Christus uwen God alleen.”**

Dit opschrift is sinds eenige jaren niet meer aanwezig.

Op eene der bankjes in het portaal sneed iemand “1766” en “Thomas Neijssen 1734.” Nog zijn er hier en daar eene menigte letters onordelijk ingesneden. Onweder beschadigde de kapel in 1873.

Dit vers bevindt zich tegenwoordig op de muur geschilderd boven de ingang achter in de kapel. De ‘kras’ door de foto is het ‘klokzeel’.

Op een los briefje, gevonden in het handschrift, lezen we deze afwijkende tekst: Boven het Christusbeeld te Luiksgestel, bij de kapel aldaar, stond:

**Hetgeen gij hier ziet, aanbid dat niet.
Hetgeen 't bewijst, Aanbid en prijst.**

Vroeger werd op Vrijdagen daarin het H. Misoffer opgedragen. Op sommige dagen trekt men nog processie-gewijs uit de parochiekerk naar deze kapel, waarin dan de benedictie met het H. Sacrament gegeven wordt. Niet alleen de inwoners der parochie, maar ook die van naburige plaatsen bezoeken de kapel, welke veelal gesloten blijft: doch in dit geval bidden zij soms in het portaal, waar een klein traliewerk gezicht in de kapel verschaft.

Menigmaal gaan heele buurten bij het heerschen eener besmettelijke ziekte enz. of om genezing voor een ongelukkige af te smeeken, naar deze kapel ter bedevaart. Het godsdienstige bezoek wordt bij voorkeur op een Vrijdag gesteld. De kapel wordt steeds behoorlijk onderhouden. Van begin April 1840 tot einde October 1842 is ze als parochiekerk gebezigd, waartoe ze echter veel te klein was: derhalve timmerde men eene houten loods vóór den ingang ter westzijde. Deze planken loods werd later weder opgeruimd. Het gebruik dezer kapel maakte de optimmering van eene noodkerk onnoodig.

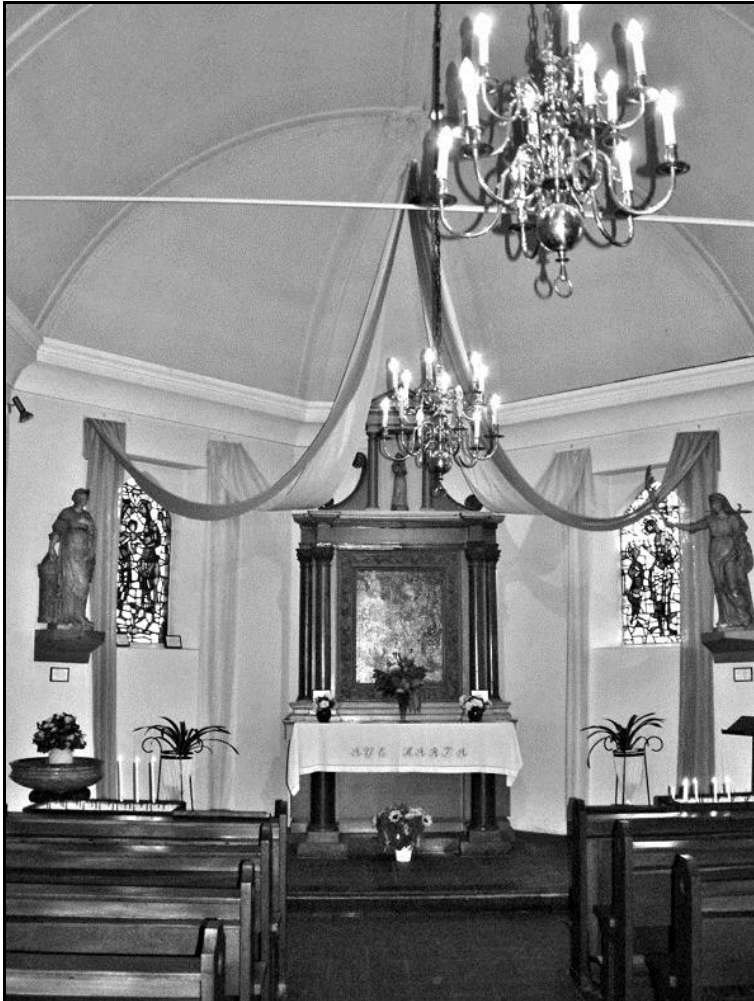
Van ouds bevond zich een hok of vierkant tegen den noordenmuur buiten de kapel. Hierin werden eenige krukken enz. bewaard, die door wonderdadig in deze kapel genezenen ter gedachtenis waren achtergelaten. Tijdens de inkwartiering van 1830 en later is dit vertrek als strafplaats gebruikt, om er booze militairen in op te sluiten. Daarna is dit vertrekje weggebroken.

Eene oude kroon, die weleer deze kapel sierde, hangt na de afbranding der parochiekerk in den herbouwdenden tempel.

Volgens eene legende zou de kapel van het H. Kruis ouder dan de parochiekerk wezen, en daarin zelfs of daarbij de eerste christen begraafplaats van het dorp geweest zijn. Ware dit verhaal waar, dan zou men wel aan eene oudere kapel dan de thans bestaande moeten denken; doch voor deze overlevering kan ik geene geschiedkundige bewijzen aanvoeren.

In het portaaltje stonden tot 1895 enkele oude onoogelijke beeldjes, o.a. één van den H. Antonius en één der H. Lucia, welke toen verkocht zijn. Deze laatstgenoemde Heilige wordt in de parochie nog als van ouds bijzonder op haren naamdag, godsdienstig vereerd. Het

aan den H. Nicolaas gewijde eenige altaar in de kapel en de kunstige, fraaie beeldengroepen waren merkwaardig. Deze de vijftien mysteriën van den H. Rozenkrans voorstellend, waren in 1656 door den predikheer August Berchen te Luiksgestel opgericht.

Interieur van de Heilig Kruiskapel met het Sint-Nicolaasaltaar anno 2006

Deze kunstige beelden uit hard hout vervaardigd, waren verguld en niet groot doch namen evenwel eene aanzienlijke ruimte des altaars in. Al de vijftien voorstellingen vormden eigenlijk drie vakken of verdeelingen. Elke afdeeling vertoonde vijf nissen.

Ten jare 1842 verkocht men deze beeldengroep voor *f* 320, om te Brussel in een oudheidkundig museum geplaatst te worden. Betreurenswaardig is de verdwijning van dit antiek altaar, eenig in zijne soort in het bisdom van 's Hertogenbosch. De kerken van Kalkar, Xanten en andere bezitten zulke kostbare altaren.

Kleine kapel, of heilighuisje

Eenige minuten westwaarts van de parochiekerk, tusschen deze en de kapel van het H. Kruis, van beide op ongeveer gelijken afstand verwijderd, een kruisweg, waarvan de eene weg naar de dorpskom loopt, staat dit klein steenen gebouw, waarin eene beeltenis van Maria met het kindje Jesus, terwijl een Christusbeeld aan het voordak boven de deur staat.

Men placht voorheen in de Roomsche Katholieke landen groote kruisbeelden en heilighuisjes langs wegen en paden te plaatsen, bijzonder op kruiswegen. Dit gebruik is o.a. nog in Limburg in zwang.

Dit gezegd kapelletje heeft naar eene dorpsoverlevering zijn ontstaan zoo men meent, aan het volgende voorval te danken. Er leefde in de 17^e eeuw te Luiksgestel een kinderloos echtpaar dat de gelofte deed een kapelletje te zullen bouwen, wanneer hun echt met kroost gezegend werd. Hun verlangen vervuld ziende, volbrachten zij hunne gelofte.

Thans wordt veeltijds de kapel van het H. Kruis de *grote*, de andere de *kleine* genoemd.

De kleine kapel aan de Kapelstraat

VIII. Pastoorswoningen of pastorijen

Toen in het laatst der 17^e eeuw de pastorie van Luiksgestel bij de abdij van Postel werd ingelijfd, stond de pastoriewoning op het Singelsbroek op ongeveer acht minuten afstand van de kerk. Bij de inlijving is de overeenkomst bekrachtigd, dat de abdij op hare kosten eene nieuwe pastorie zou bouwen, terwijl de oude zeer in verval was.

In 1797 stichtte men op dezelfde plaats eene zeer ruime en sterke pastorie, die desnoods in oorlogstijden als anderszins tot refugiehuis kon dienen. Ze staat met een gedeelte van den tuin aan den weg (thans provinciale kunstweg) welke naar Bergeik en Lommel voert. Huis en tuin zijn door eene gracht of vest omringd. Boven de hoofd- of voordeur der fraaie huizing ziet men nog het adellijk wapen van den prelaat *Raveschot*, die van 1687 tot 1704 hier pastoor was. Men noemt deze gewezen pastorie, welke 23 m. lang en 7 breed is, thans ook Huis Raveschot. Van des prelaats adel getuigen verscheidene kwartieren op den prachtigen grafsteen in Postel's aloude kerk, uit blauw en wit marmer 229 centimeter lang en 128 breed, afgebeeld en beschreven door den heer P. Serrave.²⁹

Het Huis Raveschot heeft nog niets van zijn oude glorie verloren

---

²⁹ Zie het Tijdschrift 't *Daghet in den Oosten* ' te Hasselt gedrukt. Jaarg. 1888 no. 12.

IX. Pastoors

1587. Johannes Smeets, hij onderteekent 10 Januari 1617 een wijbrief als pastoor, met welke kwalificatie geene herders in onze kerkelijke archieven vóór hem vermeld staan. Men kent zijn sterfdag of aftreding niet.

16... Johannes Celis, Van hem kwamen almede geene bijzonderheden tot ons, dan dat hij met den kapelaan van Bergeik een verzoek tot den Bisschop Ophovius in 1632 als pastoor van Luiksgestel richtte, om eene plechtige trouwbelofte, op de klacht van beide partijen te mogen verbreken.³⁰

1656. H. Van den Anker, uit 's Bosch, Deze Postelsche abdijheer was te Bergeik in 1650 assistent, en in April 1655 te Luiksgestel pastoor, van welk herdersambt hij in 1687 afstand deed.

1687. Arnoldus Raveschot van Capelle, uit Vierlingsbeek. Deze adellijke Norbertijn liet in 1697 voortdurend grootendeels de pastorale zorg over Luiksgestel aan assistenten over, wordende als zoodanig genoemd. R.A. Van Boxmeer uit 's Hertogenbosch, die in 1704 naar de abdij terug keerde en door F. Van Hees 1685-1687 vervangen werd. Hij bleef slechts eenige maanden, en was te Oisterwijk geboren. Hij werd pastoor te Lagemierde: doch resideerde daar niet, dewijl hij tevens lid der Illustre Broederschap te 's Bosch en provisor van Postel was.

Raveschot, in 1702 coadjutor van den prelaat van Postel, werd twee jaren daarna zijn' opvolger. Hij overleed aldaar 7 Februari 1726 in den ouderdom van 66 jaren en omtrent 7 maanden. Van zijnen hoogen adel getuigen verscheidene kwartieren op den prachtigen marmeren grafsteen in Postel's aloude kerk. Tot 1818 lag hij in het rechterkruispan, toen hij tegen den muur in staande richting geplaatst, hoedanig deze zich er thans nog bevindt.

De heer P. Serrure geeft de afbeelding en beschrijving van den als kunststuk zeer merkwaardigen grafsteen. Dit monument is van schoon, blauw en wit marmer, 229 centimeters lang en 128 breed.

---

³⁰ Archief bisdom 's Bosch, Bij Schutjes.

1704. Godefridus Aerts, uit Arendonk. Onder hem is in 1716-17 de schoone en ruime pastorie gebouwd, waarin hij 28 October 1721 is overleden.

1721. Antonius Loeff, uit Oudheusden. Hij heeft vele betrekkingen bediend, o.a. het herdersambt van Lieshout van 1706 tot 1721. Hij stierf als pastoor te Luiksgestel 15 Februari 1732.³¹

1732. A.J.J.L. Carnaets, Uit Turnhout. Hij overleed te Luiksgestel 7 September 1741 in den leeftijd van slechts 50 jaren, door allen diep betreurd. Gesproten uit het beroemde adellijk geslacht de Hamale vindt men den naam van dezen volijverigen, nederigen pastoor, veelal Ludovicus Van Carnaert D'Hamale geschreven. De prior Welvaarts schreef over hem eene belangrijke levensschets.

1782. Andr. Gommaris Vekemans uit Moll . Den 6 April 1812 te Luiksgestel overleden. In 1791 was hij een der regenten van de abdij. Om beter en veiliger zijn herdersambt te kunnen uitoefenen, werd hij 19 Januari 1798 op de burgerlijst van Olmen ingeschreven.³²

1812. J.B. Van Bladel, uit Turnhout. Hij deed in het volgende jaar van deze pastorie afstand en stierf te Lierop, 24 Februari 1834 in den leeftijd van bijna 73 jaren.

Van de laatstgenoemde zes pastoors vooral hebben Schutjes en Welvaarts meerdere bedieningen vermeld, door hen in de abdij van Postel bekleed. Van Bladel was reeds in September 1796 assistent te Luiksgestel, werd er 8 April 1812 deservitor en 15 dagen later pastoor.

1813. Frater Antonius Van Gastel, uit Turnhout. Na assistent bij zijn oom den pastoor te Leende en kapelaan te Helmond, waar hij tevens conrector was geweest te zijn, is hij als pastoor naar Luiksgestel gezonden en aldaar in Mei 1843 in den ouderdom van ruim 76 jaren overleden. In 1801 was hij een korten tijd assistent te

---

³¹ Janna Van Leeuwen, weduwe van Jan Loeff, schonk 24 Mei 1470 een oud Frankrijks schild aan het O.L. Vrouwen-altaar in de kerk te Ravenswaal in Neder-Betuwe.

³² Olmen, door Welvaarts. 1881 blz. 95.

Westerhoven. Zijn lijk rust aan de zuidzijde der kerk. Naar de meeste waarschijnlijkheid werden alle pastoors uit de abdij van Postel, die te Luiksgestel gewoond hadden, er ook begraven.

Hij beleefde der kerk- en torenbrand in 1840 en den opbouw daarvan in de twee volgende jaren, en was de laatste wit- of abdijsheer van Postel te Luiksgestel.

Na zijn dood maakten diens kanunniken te vergeefs aanspraak op de pastorie, weshalve de benoeming van zijn opvolger bijna 3 maanden daarna eerst volgde.

1843. Gerardus Gantevoort, uit Groesbeek. Geboren 6 Januari 1804 en priester gewijd te Munster 10 Maart 1827, assistent te Baarlo (Limburg) datzelfde jaar, kapelaan 8 October 1829 te Luiksgestel, werd hij aldaar 24 Augustus 1843 tot pastoor benoemd en 17 October. d.a.v. ingeleid. Om den verren afstand der kerk verliet hij in 1859 de pastorie na de nieuwe vlak bij den toren en de kerk te hebben gebouwd.

Deze beminde herder had steeds en zwak gezicht, hetwelk bij het stijgen der jaren toenam. Hoofdzakelijk om deze kwaal deed hij in 1872 van het pastoraat afstand en verhuisde andermaal naar het Singelsbroek, thans in een net burgerhuis op eenigen afstand oostwaarts van het in 1829 gebouwde raadhuis en de door hem eenmaal bewoonde oude pastorie gelegen³³. In deze burgerwoning overleed hij 13 October 1876, nadat hij nog juist, volgens gewoonte, in zijne huiskapel de H. Mis had opgedragen, en werd de buitengewoon plechtige begrafenis en uitvaart den 16^e dier maand, overeenkomstig het gebruik van het Luiksche bisdom gehouden.³⁴

Hij was na ongeveer 2 eeuwen de eerste seculiere Pastoor. Zijn lijk rust bij de sacristie, onder een piramidaal monument met Latijnsch opschrift. Hij woonde 47 jaren te Luiksgestel en werd steeds hooggeacht.

1872. Arn. Joan Den Ouden uit Haaren. Hij werd kapelaan te Millingen in 1851 en te Aarle in 1858. Van zijne pastorie in 1875

---

³³ Deze woning met fraaie tuin is afkomstig der familie Lommelaars.

³⁴ Ik heb deze begrafenis enz. bijgewoond, en vele bijzonderheden omtrent den waardigen man in mijne H[and] S[chrift] Biografie medegedeeld.

afstand gedaan hebbende, nam hij zijn intrek ter pastorie Middelbeers en bewees steeds als assistent des pastoors goede diensten.

1875. G.R. Van Den Bosch uit Vierlingsbeek. Na de kapelanie eenigen tijd waargenomen te hebben, aanvaardde hij er de pastorie. Om zijne zwakke gezondheid zag hij zich verplicht als pastoor verplaatst naar de kleinere parochie Groot Linden, waar hij in den nacht van 16 op 17 Januari 1896 plotseling in den ouderdom van 64 jaren overleed.

1894. Cornelis de Graaff uit Hilvarenbeek was bevorens Kape-
laan te Mierlo.

X. Rectors. Beneficianten en Kapelanen.

Wanneer de namen van alle geestelijken die, onder bovenstaande of nog eene andere benaming, van den beginne af de kerk van Gestel hebben bediend, konden geweten worden, zou hiervan eene lange lijst zijn zamen te stellen. Zeldzaam zijn de oude kerkregisters en andere documenten die dergelijke bijzonderheden behelzen. Wijlen de WelEerw[aarde] zeer verdienstelijke archivaris in Limburg, Joseph Habets († 1893) vond toevallig een fragment van een “Registrum Beneficiorum van het landkeenaat Hilvarenbeek uit het jaar 1430.”³⁵ De schrijver van dit merkwaardig stuk zegt daarin van Luiksgestel, aldaar “*Gestel bij Bercheijke*” genoemd:

“Ik heb eene zekere cedul ontvangen die niet den naam van den rector der kerk of de beneficiën bevat, welke onder de parochie gelegen zijn, noch de namen der gezegde rectoren en benefiën van diegenen die er wonen of die er niet resideeren en daarom heb ik den inhoud van dit cedul aan het einde van dit register opgeschreven.”

Habets getuigt, dat bijna de helft van dit handschrift verloren is. Het gemelde omtrent Gestel was helaas niet meer aanwezig.

De namen van enkele levensbijzonderheden der van elders bekend gebleven titularissen zijn:

1923. Arnoldus Borrenbergh. Op verzoek veler inwoners is in dit jaar de kapelanie door den Prinsbisschop van Luik opgericht. Hij benoemde de eerste maal den kapelaan. De volgende zoude op voordracht van den pastoor van Bergeik benoemd worden. De bloedverwanten of naamgenooten van dezen eersten kapelaan schrijven zich later, en ook thans, *Borrenbergs*. Naar men meent zouden zij, die *Borrenbergen* heeten, tot dezelfde stam behooren.

Aan de kapelanie was oorspronkelijk 22 gulden aan granen verbonden. Door stijging dezer producten verkregen deze inkomsten eene hoogere waarde en wel sedert ongeveer het jaar 1800 stegen ze tot *f* 300.

---

³⁵ Geplaatst in de “Verslagen in Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen van 1870.

N. Knoops, ook Coops geschreven 15..

Joannes Van .... 16.. tot 1662.

Sebastianus Smolders, geboren 16 April 1685, komt op het jaar 1700 nog voor.

Martinus Rombouts, 17.. tot Maart 1723. Hij behoorde tot een geachte familie welke hier nog talrijk bestaat.
N. N., 1723.

Henricus Kortens, 1734 – 1759.

Joannes Heesemans of Hezemans, 1759 tot 2 Januari 1772.
Eeuwen lang vond men personen van dezen naam in de gemeente.
Hij is hier in November 1872 uitgestorven.

15 Augustus 1772 was **Petrus Vermeulen** kapelaan.

Joannes Schoenmakers, geboren 13 Mei 1747, heeft eenige aantekeningen gemaakt en achtergelaten. Overleden 30 April 1816.

Petrus Joannes van Eijndhoven, uit Lommel, 1816, stierf in 1829.
Er is eene overlevering, dat al de vorige kapelannen inboorlingen uit Gestel waren en er begraven zijn.

Gerardus Gantevoort, uit Groesbeek 1829. Zie onder de pastoors.

Joseph Martinus Sanders, uit Mierlo, 1843, werd in 1853 kapelaan te Berchem en in 1861 pastoor te Maren, waar hij nog (1901) deze bediening uitoefent.

Godefridus van Woerkom, uit Geldrop, 1853, was eerst gedurende zeven jaren te Valkenswaard kapelaan, in 1855 ging hij naar het aartsbisdom Utrecht over, werd kapelaan te Zeijenburg (gemeente Hengelo en Zelhem) en in 1864 pastoor te Beek, gemeente 's Heerenberg.

Albertus Meulendijks, uit Lierop, in 1855. Van 1844 kapelaan te Diessen, deed hij, als kapelaan in 1864 uit hoofde van ziekelijkheid afstand en woonde hij sedert dien tijd te Vessem als rustend priester bij de familie Wouters in de oude pastorie, waarin hij overleed.

Wilhelmus Casparus Aloisius Bijnen, uit Helmond, 1864. Na verloop van twee jaren werd hij kapelaan te Lijssel.

Wilhelm Joseph van der Krabben, uit Bokstel, 1866, was hier tot 1866 kapelaan, daarna in verschillende andere parochiën, en van 1881 tot 1883 pastoor te Overlangel. Vervolgens erlangde hij inwoning ter pastorie te Steensel bij zijn jongeren broeder (Mar. Just.) en diens opvolger en vertrok daarna, reeds lang zwak zijnde, naar de Broeders van Barmhartigheid te 's Hertogenbosch, alwaar hij overleed.

G. Verhoeven, 1888, in 1895 kapelaan te Sambeek, werd in 1902 pastoor te Hatert (Gelderland).

C.J. van Dorenmalen, 1897. In dit zelfde jaar kapelaan te Bakel.

Ant. Franc. Teurlings, uit Tilburg, 1897, nog alhier in bediening.

In 1523 is in de kerk het altaar van den H. Sebastianus en Antonius gesticht, waarvan de kapelanen slechts beneficianten van het begin der 16^e eeuw waren.

XI Geestelijken alhier geboren. Voornaam en oude personen.

Walter de Greeff, was prior der abdij van Bern en van 1549 tot 1564 pastoor te Berlicum geweest, waar hij 25 April van laatstgezegd jaar is overleden.

Christianus Calis, 12 November 1708 uit eene oude familie geboren, leeraarde na gedane studie de godgeleerdheid in de abdij te Postel, waar hij onderprior, prior en provisor is geweest. Deze geleerde Norbertijn werd 7 November 1744 tot abt gekozen en overleed 25 Januari 1757. Men vindt zijn portret nog in de abdij te Postel en belangrijke mededeelingen in *Postel's Biografisch Woordenboek*, door T.I. Welvaarts, 1892, blz. 57-63.

Joannes Theeuwens, geboren 1 October 1733 onder den klooster-naam van Johannes Baptista, in 1756 te Postel geprofest, 23 September 1758 te Luik tot priester gewijd, werd bestuurder der nonnen te Emmerik in 1778 waar hij 24 Februari 1796 overleed. Aan de abdij Postel was de proostdij van genoemde religieuzen opgedragen. Theeuwens, ook Teeuwen geschreven, was een verdienstelijk bestierder.

Bartholomeus Teeuwens, 14 September 1720 geboren, was van 1760 tot 1771 kapelaan te Arendonk, werd toen te Lagemierde pastoor, en stierf er 12 Februari 1787. Hij is in zijne abdij Postel cellier geweest.

Felix Cuijpers, 20 November 1810 geboren, werd in 1837 kapelaan te Maastricht en in 1846 te Helmond, van 1855 tot 1859 pastoor te Hurwenen in den Bommelerwaard en in laatstgenoemd jaar te Udenhout.

Adr. Van Poppel, Trappist te Achel, goed musicus, heeft den Gregoriaanschen zang van den H. Bernardus in de kloosters der Trappisten ingevoerd.

Theodorus Loijens, Trappist te Achel, gewijd in 1900.

Frans Van de Reijdt behoorde tot de orde der Jesuïten. Na missionaris en professor geweest te zijn is hij in het Jesuïtenklooster te Antwerpen overleden.

In elke eeuw mochten enkele lieden een hoogen leeftijd bereiken. Willem Cops in 1711 te Lommel geboren, stierf te Luiksgestel bijkans 102 jaren oud.

XII. Kerkelijke en godsdienstige gebruiken.

Het schoonste een aandoenlijkste openbaar gebruik hier in stand gebleven, is de jaarlijksche processie welke op Donderdag, viering van het H. Sacrament, (6 Juni) gehouden wordt. Na de Hoogmis trekt deze processie uit de parochiekerk naar de kapel van het H. Kruis of de Groote Kapel, waarin de zegen met het Allerheiligste gegeven wordt door den pastoor of geestelijke, die het in de processie onder een sierlijken troonhemel draagt, evenals op de vier rustaltaren, welke te dien einde langs de Straat opgericht zijn.

In de portalen of een ander vertrek langs de straat ziet men in elk huis, uit eerbied voor het H. Sacrament een versierd tafeltje, waarop een Christusbeeld, met andere godsdienstige voorwerpen en eene of meerdere brandende kaarsen. Tijdens het voorbijtrekken van den stoet, doen dan de huisgenooten of aanwezigen knielend een gebed.

Onder het gelui der torenklokken wonen de meeste inwoners en de corporaties des dorps, benevens vele vreemdelingen de processie bij.³⁶

Vroeger afhankelijk van het Prinsbisdom van Luik, waarin de publieke processieën algemeen in gebruik waren, is aan Luiksgestel en nog enkele parochiën in Noord-Brabant die omgang door de wet gewaarborgd.

Op de Kruisdagen trekt ook van ouds eene processie van de kerk door de akkerwegen, ten einde 's Hemels zegen over de veldvruchten te verwerven. Tijdens den oorlog en in andere rampspoedige tijden konden de processieën soms niet gehouden worden.

Door de langdurige inkwartiering en onrust van den Belgischen opstand in 1830, alle dergelijke openbare plechtigheden verboden zijnde, werden dezen niet voor 1835 hervat.

---

³⁶ Een Turnhouter die op H. Sacramentsdag 1869 o.a. de processie bijwoonde, geeft hiervan een bericht in "de Kempener" van 1869.

Sedert het jaar 1876 trekt de processie voor de vruchten met Sint Marcus en de Kruisdagen niet meer door de akkers, doch alleen nog van de kerk naar de kapel.

Van ouds vond men op eenzame akkerstreken drie groote houten kruizen, namelijk een noordwaarts het Singelsbroek of eenige minuten ten oosten der kerk; een bij de Reyt en een noordwaarts het Boschëind. Bij elk dezer kruizen plantte men omtrent genoemd jaar een lindeboompje. Sommige dier kruizen zijn reeds niet meer aanwezig.

XIII. Raadhuis. School. Onderwijzerswoning. Gemeentezegel. Archief.

Van de oudste vertrekken of gebouwen ter bewaring van het dorpsarchief is thans weinig bekend, en evenmin van de raadkamers. Tot 1829 diende een gebouw, hetwelk sinds onheugelijken tijd noordwaarts van de kerk, op het kerkhof had gestaan, gedeeltelijk voor raadhuis en gedeeltelijk tot openbare school. Er is reeds eenigen tijd besloten, een afzonderlijk raadhuis en dito school te bouwen. In genoemd jaar werd een doelmatig raadhuis in het Singelsbroek, in de nabijheid der toenmalige pastorie, alsmede woning van den burgemeester B. Lommelaars, die eene gift deed, gebouwd.

Het raadhuis staat met den voorgevel, evenals gezegde pastorie, dorpwaarts en met den noordgevel naar de openbare straat, thans kunstweg gekeerd.

Het oude raadhuis op een foto van 1916.

Op de stoep burgemeester Van Vlokhoven. Links was de gemeentesecretarie en rechts de raadszaal, tevens kamer van de burgemeester. In de aanbouw rechts het ‘spinnekot’.³⁷

---

³⁷ Foto/info: *Luyksgestel in oude ansichten*, samengesteld door A.J.C. (Wies) van Leeuwen, A.A.J. Verhoeven en A.F.T. Rutten. Uitg. Europese Bibliotheek – Zaltbommel 1973.

School en onderwijzerswoning

Nadat in 1828 door het gemeentebestuur eene subsidie aan het Rijk tot bouwing eener nieuwe school aangevraagd, en hiervoor *f* 600 toegestaan was, werd in 1829 een schoollokaal, aan den weg tusschen de kerk en den graanmolen opgericht in den gewonen, zooals destijds ten plattelande gebruikelijke trant. 24 October 1829 werd hierin met het onderwijs begonnen.

Eenige jaren geleden is een ondermeester, en in 1901 een tweede benoemd, zoodat thans drie personen in de school met het geven van onderwijs belast zijn.

Tot 1877 bestond hier, als in de meeste dorpen van Noord-Brabant het geval was, geene vaste woning voor den onderwijzer, die hierin zelf voorzien moest. Aan zijn post bleef tot 1872 die van koster, organist en kaarsenmaker verbonden, naar de gewoonte der Roomsche Katholieke landen. Bij de publieke aanbesteding op 11 Juni 1877 tot het bouwen eener school en de vergrooting der bestaande tot eene woning, was van de zes inschrijvers de laagste Fr. Van Eindhoven, inwoner en timmerman alhier voor *f* 3488, wien het werk gegund werd.

In 1878 is de school tot woning voor den onderwijzer, hoofd der school, verbouwd, en oostwaarts van deze eene fraaie en ruimere school, met een plein ervoor, daargesteld.

Gemeentezegel

Als stempel bediende zich het bestuur der gemeente van 1801 of het begin der Fransche Republiek tot 1815 van een zegel met gekroonden arend en het randschrift. "*Commune de Luiksgestel. Bouches du Rhin.*" Gedurende den tijd dat Luiksgestel onder de provincie Antwerpen behoorde, d.i. van 1815 tot 1819, droeg het zegel dit eenvoudig omschrift: "*Commune de Luyxgestel, province d'Anvers.*"

Gemeentearchief

In 1814 werd een groot deel van het archief naar de Arrondissemens Rechtbank te Eindhoven gezonden.

XIV. Kazerneering der Marechaussée. Brandspuiten. Branden.

Luiksgestel maakte vroeger met zeven andere, thans onder België behorende gemeenten, eenigen tijd het *Ambt van Pelt* uit. Om deze reden was ook Luiksgestel mede eigenaar van het te Overpelt bestaande gevangenhuis. Voor het bouwen van dit lokaal was in 1789 veralliënering³⁸ verzocht.³⁹

Toen de uitgebreide en volkrijke gemeente Lommel nog onder de Meierij van 's Hertogenbosch behoorde, was aldaar eene brigade Marechaussée met een Wachtmeester aan het hoofd geplaatst; doch nadat Luiksgestel in ruil tegen dat dorp in 1809 was overgegaan, rijpte het plan deze gendarmerie van Lommel naar Luiksgestel te verleggen. Deze verplaatsing kwam eerst bij Koninklijk Besluit van 28 Maart 1819 tot stand. De huur hunner woning te Luiksgestel bedroeg jaarlijks *f* 150.

Hunne huisvesting te Luiksgestel was nochtans van korten duur, daar zij half Maart 1823 te Bergeik gestationeerd werden. Zulks zou een jaar vroeger geschied zijn, ware de huur van een geschikt burgerhuis eerder geëindigd. Luiksgestel betaalt voortdurend zijn aandeel in de kazerneering der brigade te Bergeik⁴⁰.

Brandspuit

Reeds in 1823 werd den gemeenteraad gelast eene brandspuit aan te koopen; doch hij bevond zich hiertoe, wegens gebrek aan fondsen, buiten staat. 21 November 1825 besloot de Raad de gelden der liquidatie van den Franschen achterstand tot aankoop eener nieuwe brandspuit te besteden.

Branden

Het huizental en de bevolking der gemeente in aanmerking genomen, hebben hier sinds eeuwen vele branden gewoed. Ik heb hiervan de volgende genoteerd.

---

³⁸ Vervreemding.

³⁹ Deliberatiën van den Raad, 1819.

⁴⁰ *Mijne Beschrijving van Bergeik*, bl. 285.

16 December 1822. Een huis afgebrand: daarin een vet varken en drie runderen omgekomen. De wachtmeestercommandant met de overige alhier gestationeerde Marechaussee waren bij den brand tegenwoordig.

11 April 1837. Twee huizen voor een deel en ook twee schuren gedeeltelijk afgebrand. 26 Dier maand brandde een huis geheel af.

Tusschen 31 Maart en 1 April 1840 zijn de parochiekerk en de toren geheel uitgebrand. Toen op H. Sacramentsdag van dit jaar de openbare processie plaats had en de benedictie op de puinen in de kerk gegeven werd hield er de kapelaan eene hartroerende rede over den treurigen toestand door dien brand veroorzaakt⁴¹.

Op het Boschëind verbrandden 18 April 1869 negen huizen met inboedels en achttien schuren, stallen en schoppen.⁴² De schade bedroeg zamen *f* 11500. Hij was de grootste, welke dit jaar in onze provincie plaats greep. Alle verbrande gebouwen zijn schooner dan te voren hersteld.

In de dorpskom brandden drie burgerhuizen, met een sigarenfabriek af, en ze zijn alle binnen eenige maanden hersteld.

De meeste schade nogtans veroorzaakte de brand eener schuur 6 December te Klundert, die wel *f* 7000 bedroeg.⁴³

---

⁴¹ Het "Journal historique" vermeldt de oorzaak daarvan, als zouden dieven de kerk bestolen hebben; anderen schrijven hem aan onvoorzichtigheid toe.

⁴² Een schop noemt men hier eene overdekte open schuur, die meest voor bergplaats van karren, enz. dient.

⁴³ Verslag van Gedeputeerde Staten 1870.

XV. Eenige dorpsambtenaren uit vroegeren tijd.

Secretarissen

Peter Pijnenborch had tot zoon **Adriaan**, die de vader was van **Dierik**, secretaris van Luiksgestel a° 1641. Een document van 27 April 1641 meldt dit en schrijft **Ghestel Loix** (Luiks).

Schepenen

Jan Aart Sassen, schepen a° 1620.

Corn. Schoemaker, (Schoenmakers?) en **Everard Jan Michiëlsz.** a° 1689, beide schepenen.

Jan Wouters, Janszn., schout 1687. Blijkens een transport van 7 October 1627, gedaan voor de Schepenen van Bergeik, resideerde binnen Luiksgestel de heer **Nicolaas Damen**, publiek en apostoliek notaris, (alzo een priester.)

Andere voorname inwoners

Arnoldus Damen was in 1762 schepen en subst[ituut] Secretaris.

XVI. Openbare wegen. Kunstweg. Beken en waterleidingen.

Naar alle aangrenzende dorpen bestaan van ouds voldoende openbare wegen van welke die naar Lommel en Bergeik met grint, en in het dorp voor een groot gedeelte met klinkers is belegd.

De beken Keerschop en het Rijtje, stroomen door het grondgebied van het dorp. Behalve deze bestaan ook kleinere stroompjes.⁴⁴

---

⁴⁴ Zie p. 9.

XVII. Verscheidenheden, oud- en zeldzaamheden. Heidensche begraafplaats. Opschriften. Merkwaardige huizen. Andere gebeurtenissen.

Tot de allervroegste oudheden dezer landstreek moeten de tot onzen tijd meerendeels aanwezig gebleven begraafplaatsen der eerste bewoners gerekend worden. Op een groot aantal dorpen van Noord-Brabant en Limburg ontdekte of bezichtigde ik eene menigte vóórchristelijke grafheuvelen. Tusschen de jaren 1840 en 1845 liet ik er in een tiental dorpen van de Noord-Brabantsche Kempen opgravingen doen.

Onder deze waren die te Luiksgestel. Deze zijn, evenals van de andere plaatsen zeer uitvoerig medegedeeld in de *Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren, statistiek en beeldende kunsten der provincie Noord-Brabant 1^e en 2^e deel 1845* en in *Noord-Brabantsche Oudheden*, door Dr. C.R. Hermans, 's Hertogenbosch, Gebrs. Muller 1865 blz. 80.

Hier volgt nog een verslag van het heidensch kerkhof en de daarin ontdekte voorwerpen.

Het gemeentebestuur van Luiksgestel liet in November 1844 een perceel heide tot mastbosch⁴⁵ aanleggen, bij welke bewerking eene oud-Germaansche lijkurne werd aangetroffen en van welke vondst ik eenigen tijd later door eenen geachten inwoner van het dorp kennis bewam. Vergezeld door mijnen vriend, den Burgemeester P.C. Rombouts, een gediensstige en oudheidlievende man, ging ik 29 Maart 1845 dat terrein bezichtigen. Het is gelegen op ongeveer 1/8 uur benoorden het Boschëind, ruim 1/4 uur westwaarts van den toren of de kerk en 20 minuten ten zuiden van het onder Bergeik behoorende gehucht Weebosch, hetwelk reeds onder het heidendom talrijke bewoners telde⁴⁶. Ik bespeurde eenen lagen bergrug of bedding, eenige honderden passen lang.

---

⁴⁵ Uit gezegde Bijdragen liet ik voor p.m. f 10 overdrukken tot geschenk aan lettervrienden maken. Hiervan bezit ik geene exemplaren meer.

⁴⁶ Idem.

Oost- en westwaarts lagen vele onregelmatige heuveltjes. In één dezer vond in den winter de bouwman, die eerstgemelde urne aantrof, later toevallig er ook eene. De weinige overblijfselen dezer twee urnen vertoonden eene fijne stof. Door eenen arbeider liet ik eenige heuveltjes beproeven, waarin wij houtskool, been en een stuk urne ontwaarden.

Nu besloot ik, bij lengte van dagen, eene regelmatige en groote doorgraving te dezer plaatse, op mijne kosten te laten verrichten, waarom ik den Burgemeester verzocht, tijdig de noodige arbeiders te willen bespreken, hetwelk volgaarne toegestemd werd. Met vijf arbeiders, onder welke de oplettende en vernuftige Jan Emmers op het Boschëind woonachtig, doorgroef ik Zaterdag namiddag 17 Mei 1845 twee kleine groepen van grafhoogten, omstreeks 70 meters, in de richting van het westen naar het oosten, van elkander gelegen.

De drie heuveltjes, 0,6 m. tot 0,9 m. hoog, hadden eenen omtrek van 15 en 20 m., en lagen in de westelijke groep. Uit het eerste heuveltje kwam slechts een stukje houtskool te voorschijn, en uit het tweede eene gladde, ongeschonden donkerbruine urne, gevuld van boven met zand en voorts met beenderen en asch. In den middenwestkant van den heuvel lag eene buitengewoon groote hoeveelheid houtskool, asch en stukjes been. Ook boven de urne zat veel houtskool. No. 3 bevatte veel houtskool en weinig asch.

Op eenen omtrek van 4 tot 16 m. hadden de zes heuvelen waaruit de tweede groep bestond, eene hoogte van 0,5 en 0,6 m. De eerste heuvel bevatte een bijna vergane urne, op den rand gekarteld, met veel houtskool en asch omgeven en met gebrande beentjes, asch en zand gevuld.

In den tweeden heuvel trof men aan den westkant, iets dieper dan de gewone oppervlakte, eene donkerbruine, aanmerkelijk beschadigde urne, waarin tegen den wand een stukje been aan; ook een dergelijk stukje zat in het midden van den pot. Houtskool was bijkans overal door den heuvel verspreid. Deze urne stond naar het noorden overgezakt.

Eene groote, ruwe, bruine urne, 0,3 m. hoog en 1,10 m. in omvang, op en onder den rand gekarteld en eenigszins versierd, benevens veel houtskool en asch, leverde den derden heuvel op.

In het vierde bergje werd niets, en in het vijfde slechts houtskool gevonden. Tusschen de midden- en westzijde ontmoette men in den laatsten of zesden heuvel eene donkerbruine gebroken urne, staande in eene schuinsche richting met de opening naar het noorden.

Bij gelegenheid van deze opdelving vernam ik, dat in April l.l. door bouwlieden of gemeentearbeiders aan het vorengemelde bosch vijf met been en zand gevulde lijkpotten waren opgegraven, welke zij tevens hadden verbrijzeld. Hoezeer ik na mijne opgraving van 17 Mei 1845 aldaar, er geene meer liet verrichten, bezielde mij steeds de gedachte, dat op die plek nog een aantal urnen zou verborgen wezen.

Reeds spoedig na dit tijdstip groef de genoemde Jan Emmers daarom meermalen nabij die groepjes naar den kant of richting van Weebosch, en vond in bergjes enkele urnen en in effen grond een lijkpot, welke gekarteld en eenigszins versierd was. Al deze potten verbrijzelden.

Er groeit in de nabijheid dezer heidestreek een tamelijk oude denneboom, onder de benaming van het "*parapluk*" bekend, omdat hij den vorm van eene parapluie of regenscherm heeft.

Onder de houtskool in een der heuvels lag een gedeeltelijk verbrande, vermolmde boom. Deze kan als draagbaar gediend hebben voor het lijk naar den grafheuvel en werd daarna in den brandstapel geworpen. Zou die boom misschien in het brandoffer gelegen hebben, dat bestemd was geweest, om den een of anderen afgod in het heidensch bosch een offer te brengen? Of heeft hij deel uitgemaakt van den houtstapel om het lijk van een heiden te verbranden? Enkele beproevingen door dien man later gedaan gaven geene noemenswaardige uitkomst.

De op het beschreven heidensch kerkhof door mij ontdekte en uitgegraven urnen zond ik aan het provinciaal Genootschap te 's Hertogenbosch, alsook enkele fragmenten van andere lijkpotten ten

Vondsten uit een prehistorisch grafveld uit de IJzertijd. Uit: Dr. M.E. Mariën, Oud-België – Van de eerste landbouwers tot de komst van Caesar. De Sikkel, Antwerpen 1952, p. 251.

geschenke. Vier dezer urnen, van vrij goed doorwerkte klei en wel doorbakken, worden behoorlijk genummerd in het kabinet van het Genootschap bewaard. Drie dezer en vele der gebrokene zijn met eene donkerbruine leemsop besmeerd geweest. Onder de gevonden lijkurnen waren twee zonder veel buik en eenigszins op eenen emmer gelijkende. Grootere hoeveelheid houtskool in grafheuvelen vond ik nergens dan in sommige alhier. Men kan daaruit de aanwezigheid van overvloedig houtgewas in het vóórchristelijk tijdvak, ook in deze hooger gelegen oorden, staven.

Tevens vindt men daarvan duidelijk bewijs in de oude nog behouden namen van Boschëind en van Weebosch, welk laatst woord, in het taaleigen van Bergeik, een wij- of gewijd bosch aanduidt. Hierin verëerde de heidensche bevolking van Weebosch hare goden. En verkreeg deze plaats deze benaming, mogelijk ook die van het nabijgelegen Boschëind. Dat is het uiteinde van het Weeboscherbosch of wel aan het einde van Gestel.⁴⁷

Bij het heidendom bestond bij de menschen steeds het vast en algemeen gebruik hunne lijen op eenen houtstapel te verbranden, en de overgebleven beenderen in eene urne te verzamelen, deze op den gewonen grondslag der heide te plaatsen en daarboven eenen piramidalen of spitsen heuvel op te werpen. Door nederzakking verkreeg deze, door langdurigheid van tijd, eene ronde gedaante, zoodat ze meestal in den vorm van een halven kogel over de oppervlakte verspreid liggen. Door aanleg van bosch, akkerland, zijn eene menigte dier heuvelen in den loop der eeuwen gelijkvloers gemaakt, sommige wegens afplagging en andere omstandigheden onkenbaar geworden.

Terecht verbood het Christendom de verbranding der dooden en beval de begraving in kisten, welke vervolgens rond de kapellen en kerken, door de ijvervolle missionarissen gesticht, werden ter aarde besteld. Buiten twijfel hebben onze voorouders tot den Germaanschen en niet tot den Romeinschen stam behoord, en hunne gebruiken gevolgd, zegt de geleerde Habets. De Romeinsche

---

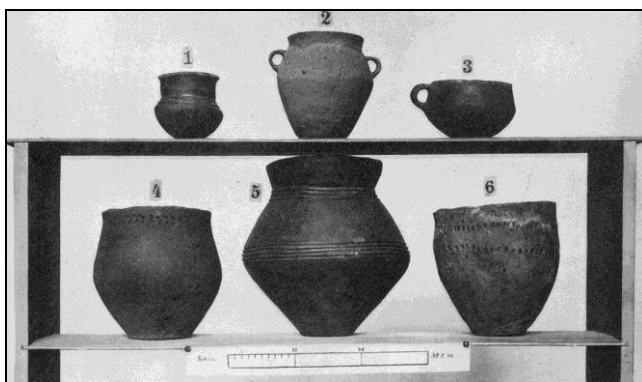
⁴⁷ Een dendroloog (boomkundige) kan mogelijk de boomsoort die toen in Kempenland groeide, uit de houtskool aanduiden.

beschaving had zich hier echter ingeburgerd en diepe wortels geschoten.⁴⁸

Sommigen denken ook, dat de hier aanwezige urnen enz. van de Saliërs kunnen zijn, welke volkstam in Taxandrië gewoond heeft en aan de Romeinen onderworpen is geweest.⁴⁹

Hoezeer ik de mededeelingen in de Meierijsche Courant van 15 December 1903 uit Luiksgestel voorkomende elders beschreef, copieer ik deze alhier:

“De heer Louis Stroobant heeft aan de Koninklijke Akademie van Oudheidkunde van België verslag gedaan over de onderzoekingen in de Kempische gemeenten. Hij is van meening dat het kerkhof van Luiksgestel en dat van Rijckevorsel van hetzelfde [type zijn], en dat de rechthalzige vazen en in alles de afwezigheid van eenige bronzen voorwerpen en voorwerpen van ijzer en van elk voorwerp van Romeinsch maaksel, laten veronderstellen dat het moet dagteekenen van het tijdstip van Hallstadt.”

Versierde urnen uit de IJzertijd uit de “nécropool” te Luiksgestel.

Uit: Belgique Ancienne – Catalogue descriptif et raisonné par le Baron de Loë, conservateur honoraire. II Les Ages du métal. Brussel 1931 p. 37. Archeologica afkomstig uit Luiksgestel bevinden zich o.a. in Belgische musea te Brussel en Turnhout.

⁴⁸ Habets in *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, 1882.

⁴⁹ Zie Van der Aa 1847, p. 24.

Eenige oudheden van anderen aard

1844 Een versteend voorwerp, denkkelijk van een' hond te Gestel gevonden, mij door den Burgemeester overhandigd, zond ik naar het Genootschap te 's Hertogenbosch. Het is er niet meer aanwezig. Bij het graven van eenen sloot in de heide, was het in 1844 ontdekt en geleek op eenen keisteen.

1865 Bij de zuivering en verdieping van eenen moerassigen sloot, zuidwaarts langs den weg aan het Boschëind, zijn in 1865 op eenigen afstand van elkander elf schotels van best oud tin en van verschillende grootte, benevens twee andere voorwerpen gevonden.

1871 Van vele in verschillenden tijd nu en dan gevonden munten kan een gouden Spaansch muntstuk met het jaartal 1502 gemeld worden.

1882 Een looden oude zonnwijzer, van de abdij Postel afkomstig, bevond zich sedert onheugelijken tijd in den tuin der oude pastorie, en kwam in 1882 in het bezit van M. Loijens in "*den Prins van Luik*". Men ziet op het wijzerblad eenige Latijnsche woorden en in Romeinsche getallen (XV 12), naar men vermoedt 1512.

De oude schans of vrijplaats

Zuidwaarts van het Singelsbroek, op ongeveer ¼ uur afstands van de oude pastorie en het in 1829 gebouwde raadhuis ligt (vroeger wellicht in de heide) een door breede grachten omgeven perceel gronds, op het oog geschat ter grootte van ongeveer 1/3 hectare. Het is meestal onder de benaming van *de oude Schans*, soms ook *Schans* of *Vrijplaats* bekend, waar de inwoners voorheen, in oorlogstijd, hun huisgezin vee, meubelen en wat zij verder bezaten, in veiligheid brachten. Daar het eene vrijplaats was, mocht niemand het daarin gevluchte beschadigen of ontvreemden.

Evenwel stond, naar de overlevering wil, gewoonlijk een' schildwacht aan de zuidwestzijde der Schans, waar de eenige in- en uitgang bestond. Deze wacht zou vanwege de belanghebbenden vergoeding genoten hebben. Dit verhaal strookt echter niet met eene schans als Vrijplaats, daar een schildwacht dan tamelijk overbodig is.

Naar de binnenzijde is een' breede, platte wal, blijkbaar met de aarde van den vest opgeworpen, eenige jaren geleden, met mast bezaaid. Eene laagte of ondiep ven in de schans was denkelijk voorheen een' vijver. Sinds onheugelijken tijd bestaat een tweede ingang aan de Schans. De grond is, evenals de aangrenzende heide, het eigendom der gemeente.

Deze liet in 1832 de er opstaande mastboompjes rooien, om voor brandhout in de militaire wachten te dienen. Toen in 1847 gebrek onder de behoeftige inwoners bestond, heeft ze, om beter in den nood te kunnen voorzien, een gedeelte van den grond der Schans, ongeveer ½ meter diep laten doorgraven en met mast beplanten. Later is een ander deel met mast bezaaid. Wegens den zuurachtigen grond wil hij er niet goed voort.

De vest of gracht is in den loop van eeuwen van lieverlede versmald, ondieper geworden en hier en daar aan de kanten met ruigte en kreupelhout begroeid. Zoo ver bekend is, werden geene bijzonderheden in de Schans gevonden.

Oud huis met opschrift

Tot 1860 of daaromtrent, zag men op negen gewone baksteen in twee rijen, tusschen de andere steenen in den westenlijke gevel van een oud huis langs de openbare straat en het begin van den kunstweg op Lommel, dit opschrift in gewone of Arabische letters:

1625
Jan Aert Sasen. Dit hujs is Godt wel behaeght.
Veel beter wordt het benijt dan beclaecht.⁵⁰

Om welke reden dit huis Gode welbehagelijk was, enz., is niet meer bekend. Jammerlijk is dit opschrift omtrent genoemd jaar aan het oog onttrokken met die steenen in den muur te verbouwen, alleen den

---

⁵⁰ Ik zond 2 April 1845 hiervan Dr. Hermans eene copie en later nog eene reproductie.

steen, waarop 1625, werd er weder ingemetst. Naar de legende verhaalt, stond dáár reeds in de 12de of 13de eeuw eene hoeve die met nog twee andere den oorsprong van Luiksgestel zouden uitgemaakt hebben.

De tweede dezer drie hoeven bevond zich op de Rijt, de derde op het Singelsbroek en gevolgelijk alle drie op aanzienlijken afstand van elkander.

In den Prins van Luik

Van onheugelijken tijd tot het jaar 1884 hing een uithangbord van den Prins- of Vorstbisschop van Luik aan den voorgevel van een burgerhuis in de dorpskom “de Straat.” Meermalen in den loop der tijden vernieuwd of herbouwd, werd het steeds onder de beste en ruimste huizen des dorps geteld. Thans wordt het bezeten en bewoond door M. Loijens en gewoonlijk “de Prins” of “in den Prins” geheeten.

Nog van oude uithangteekens, enz.

Het Pannenhuis hing voorheen aan een goed burgerhuis in de Dorpstraat tot ongeveer 1860, welk huis tegenover de Groote Kapel stond en door de familie Heesemans bewoond is geweest. Toen is dit uithangbord naar een ander groot burgerhuis eenige minuten oostelijker, ook in de Dorpsstraat gelegen en door Frans van Eindhoven bewoond, overgebracht, waar het nog bestaat.

Noordwaarts tegenover de kerk bij Van Eindhoven, hangt van ouds “*De Vergulden Leeuw.*” Men zegt ook “*In den Gouden Leeuw.*”

Bij zekeren Das is in den muur van het woonhuis op de Rijt het opschrift ingemetseld, dat in den voormuur van de afgebroken kerk op het Loo te Bergeik was geplaatst, en van 1790 dagteekent. Al weder een bewijs hoe sommige gedenkstenen enz. verplaatst worden.

Een oude grenskei

Nabij het Riet- of Rieven aan de grens van Postel, tevens de grens van Noord-Nederland, bevindt zich een groote, dikke, langwerpige, rechtstaande keisteen, met het inschrift:

Melke. 1615

Men weet niet meer of het woord een eigennaam of mijlpaal aanduidt. Kan Melke misschien ook mark in den zin van grenskei beteekenen? Tot hiertoe hebben wij geen bijzonderheden van dezen

grenssteen kunnen ontdekken. Weleer rechtstandig ligt hij reeds geruimen tijd op de zijde van het inschrift omgevallen, zoodat het in dezen toestand onzichtbaar is.

Hagelslag met storm

1854 In den nacht van den 26 op 27 Augustus 1854 is door hagelslag met storm gepaard, vooral in het oostelijk deel der gemeente aan gebouwen en veldvruchten groote schade toegebracht. Er waren op het Boschëind drie huizen ingestort.⁵¹

Eene vreeselijke ziekte

1861 Er stierven in den herfst in 1861 twee menschen op denzelfden dag aan den zoogenaamden loop, namelijk Dirk Scheerens en zijne vrouw, wonend aan het achtereind op het Boschëind. De vrouw bezweek, na juist zes weken, en de man na juist drie weken aan deze besmettelijke ziekte geleden te hebben, de man des namiddags, de vrouw des avonds 7 ure. Deze echtelingen hadden slechts één kind, welk vijfjarig zoontje tevens door deze vreeselijke kwaal aangetast, na lang sukkelen genas.

Almede lag aan dezelfde ziekte de schaapherder te bed; deze verhuisde na eenigen tijd naar zijne ouders en herstelde. Behalve deze vier personen bestond het huisgezin van D. Scheerens uit eene dienstbode, welke deze zieken alleen verpleegde, daar niemand het huis durfde binnen komen, dan de eerw[aarde] heer kapelaan Sanders en dokter de Bresser uit Lommel, die om den anderen dag verscheen.

Gedurende drie weken, dat de dienstbode met den man, de vrouw en het kind dit huis bewoonde, zorgden de buren voor de schapen, in een afgezonderden stal geplaatst, en brachten voeder voor het rundvee aan. De overige noodzakelijke huiselijke bezigheden moesten door de dienstbode verricht worden. Ook de medicijnen werden door een venter aangebracht.

Toen zij bemerkte, dat de man en voorts ook de vrouw sterven ging, riep zij hulp op de straat, waarop de buren buiten kwamen en bitter weenden. Niemand echter waagde het een voet in het besmette huis te zetten. Zekere man en vrouw uit de gemeente van den geringen stand

---

⁵¹ Toen ik 28 Augustus met een' vriend deze akelige verwoesting beschouwde zagen wij menigmaal een eigenaar weenen bij deze vernieling.

hebben de lijken ongereinigd in de doodkisten gelegd, voor welke handeling hun zeer vele kleederen der bezwekenen en eene som gelds namens de gemeente is geworden. Den tweeden dag na hunnen dood zijn man en vrouw in één graf ter aarde besteld. Eenige personen uit voorzichtigheid brandewijn drinkende, namen de doodkisten uit het sterfhuis en plaatsten ze op eene kar om naar het kerkhof gevoerd te worden.

Daags vóór zijne ziekte verhaalde de man, van den akker komende aan de meid, een ingeving of voorgevoel gehad te hebben van eene ijselijke ziekte in zijn huis, als ooit aldaar zou geweest zijn. Ook zeide hij, in den vroegen morgen vóór zijn verscheiden, op dien dag te zullen sterven. Na de begrafenis dezer echtelieden is de vrouw, die ze hielp “kisten”, eenige dagen met de meid in het sterfhuis verbleven, tot dit behoorlijk gereinigd was.

Een tweegevecht onder Luiksgestel

1873 Een Belgische Officier en zijn zwager, Luitenant der douanen te Lommel, hebben in bijzijn van secondanten of getuigen 24 Mei 1873, op grondgebied van Luiksgestel aan de Belgische grens, in de heide nabij de zoogenaamde hut, met pistool en sabel geduelleerd. Geen der partijen werd daarbij verslagen. Deze verschijning en afkeurenswaardige handelswijze wekte hier en in den omtrek groote verbazing.

Het *Bijvoegsel der Meierijsche Courant* van 31 Mei en andere Nieuwsbladen deelen dat feit mede.

In dit jaar had meermalen op terrein van een Noord-Brabantsch dorp, in de Baronie van Breda een duel van Belgische Officieren plaats.

1876 Niet ver van de grens der gemeente en die van Lommel, op grondgebied der laatste, had Dinsdag namiddag 29 Augustus 1876 eene ontmoeting plaats tusschen den strooper A.S. te Luiksgestel wonenende en twee Belgische Marechaussées te Neerpelt gestationeerd. Eerst genoemde trof met twee gewerschoten den Marechaussée Ooms doodelijk. In een huis aan het kanaal bij den weg van Luiksgestel naar Lommel gevoerd, stierf hij aldaar den volgenden nacht. Den andere Marechaussée den strooper verder

achtervolgende, werd almede door hem gevaarlijk gewond en ook naar het gezegde huis vervoerd.

1883 Een man breekt den hals en sterft.

1885 Een man verdrinkt in eenen kuil.

Volksverhalen

Volgens eene plaatselijke overlevering leefden vroeger in Luiksgestel de kabouters, gekend als vlugge smeden die gedurende den nacht werkten en zicht gedurende den dag verscholen in de zandheuvels.

Wanneer de inlanders hunne landbouwwerktuigen hadden gebroken, legden zij die met eene flesch jenever aan de deur hunner woningen. 's Anderendaags waren de tuigen hersteld en was de flesch leeg. De vrouwen dezer legendarische wezens heetten bussen. Om hunne maaltijden te bereiden legden zij een groot vuur aan tegen de gebouwen der hoeven zonder nochtans ooit brand te stichten. De kabouters voedden zich met wild en visch.

De streek was vroeger ook bewoond door de bokkenrijders die schrijlings op eenen bok gezeten door de ruimte vlogen. Er bestaat in het omliggende een steen waaruit bloed loopt, als men er in steekt.

Oude Gilden

Voorheen bestond in deze gemeente sinds onheugelijken tijd een gilde van den H. Sebastianus, dat omstreeks het jaar 1800 of eenige jaren later te niet is gegaan.

Van ouds is hier een gilde onder de bescherming en ter eere van den kerkpatroon, den H. Martinus, aanwezig, van het welk thans M. Loijens in den "*Prins van Luik*" hoofdman is en dat 25 leden telt.

Dit gilde bezit, behalve eenige oude attributen en eigendommen, nog de kaart of het Reglement van het jaar 1575.⁵²

In een der Gildeboeken van 1754 zijn als hun bezit genoteerd een zilveren papegaai, de schilden enz. In 1892 waren voorhanden:

---

⁵² In 1892 is dit Reglement aan prior [Th. Ign.] W[elvaarts] te Postel overhandigd om in het Kempisch Museum gedrukt te worden; het oorspronkelijke stuk bleef ter abdij Postel. In 1892 zag ik al de bezittingen van dit gilde bij den Hoofdman.

- No.1. De aloude zilveren Vogel;
- No 2. Schild van Adr. Smolders 1657;
- No 3. Schild van Hendrik [Heijbrecht] Rombouts 1668;
- No. 4. Idem van Peter Daemen 1713;
- No. 5. van Jan Van Eijndhoven 1714;
- No. 6. van Aelbert Vermeulen 1715;
- No. 7. van Michiel Willem Teuven 1718;
- No. 8. Id. van Jan Scheerens 1720;
- No. 9. van Johan Wallachie 1730;
- No. 10. van Francis Wouter Heijlichers 1730;
- No. 11. van Mathijs Jan Rombauts 1732;
- No. 12. van Johan Wallachie 1737;
- No. 13. van Peter Van Der Sterren 1738;
- No. 14. van Bartel Teuwens 1749;
- No. 15. van Coenradus Calis 1752;
- No. 16. van Jan Baudewijns 1754;
- No. 17. van Willem Scheerens 1759;
- No. 18. van Adr. Van Eijndhoven 1761;
- No. 19. van Peter Adr. Cortens 1764;
- No. 20. van Adr. van Eijndhoven. (betaald 2 patacons voor zijn schild in 1766);
- No. 21. van Peter Vlems 1772;
- No. 22. van Willem Sangers 1778;
- No. 23. van Willem van Eijndhoven (zonder jaar).

In 1782 is ook eene lijst der toen aanwezige schilden in dat boek ingeschreven. Sommige waren dezelfde als die van 1754, doch vele niet meer aanwezig. Een is van Jac. Merckelbach op het jaar 1769.